

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Brouwen aan de Eem

Alberts, L.G.

Citation

Alberts, L. G. (2015, May 12). *Brouwen aan de Eem*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/32961>

Version: Corrected Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/32961>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/32961> holds various files of this Leiden University dissertation

Author: Alberts, Leen

Title: Brouwen aan de Eem, Amersfoort, een Stichtse bierstad in de late middeleeuwen

Issue Date: 2015-05-12

10 EEN PROFIEL VAN DE BROUWERS

In Nederland staat prosopografisch onderzoek naar bepaalde groepen in de laatmiddeleeuwse samenleving nog in de kinderschoenen. Er is slechts diepgaand onderzoek gedaan naar de stedelijke elites van Leiden, Arnhem en 's-Hertogenbosch, naar Brabantse pastoors, Utrechtse kapittelgeestelijken, Friese en Groningse studenten en naar Hollandse en Zeeuwse edelen.¹ Als het gaat om ambachtelijke beroepsgroepen dan moet dit onderzoek voor wat betreft de late middeleeuwen nog praktisch van de grond komen.² Over de periode van de vroegmoderne tijd is er op sociaaleconomisch gebied de laatste decennia meer vooruitgang geboekt. Zo is er bijvoorbeeld studie gedaan naar pottenbakkers te Delft, naar stedelijke kleermakers en naaisters, naar Zuid-Nederlandse kooplieden en suikerproducenten te Amsterdam, winkeliers in Zwolle en Maastricht en zeevarenden in Zuid-Holland.³ Vooral de positie van vrouwen in de textielproductie, in de dranknijverheid en als winkeliersters en koopvrouwen in de handel heeft bijzondere aandacht gekregen.⁴ We willen hier een kleine bijdrage leveren aan de prosopografische kennis over ambachtelijke brouwers in de late middeleeuwen.

In voorgaande hoofdstukken zijn de Amersfoortse bierbrouwers vooral als homogene groep voorgesteld, die door de generaties heen in omvang wisselde. Brouwers waren echter geen uniforme, sociaaleconomische eenheden, maar mensen van vlees en bloed. In dit hoofdstuk trachten we enkele contouren van het gezicht van de brouwers zichtbaar te maken. Het blijft hier helaas bij contouren, hun gezicht en profiel. Om een completer portret te verkrijgen zouden meer aspecten van hun voorkomen moeten worden belicht, waarvoor een dieper prosopografisch onderzoek nodig is. Dit was binnen het onderhavige project niet haalbaar. Een namenlijst van de Amersfoortse bierbrouwers was niet beschikbaar als startdocument, maar is ontstaan als eindproduct van dit onderzoek, door samenvoeging van een grote hoeveelheid losse gegevens. Bovendien was een prosopografie van de brouwers geen hoofddoel van het onderzoek, maar dient het slechts als een bescheiden afsluitend hoofdstuk. Het geldt als een verklaring en excuus voor het geringe aantal thema's dat we hier kunnen presenteren en de beperkte diepgang ervan.

¹ Enkele toonaangevende prosopografische werken: over stedelijke eliten: Van Kan, *Sleutels tot de macht*; Brand, *Macht en overwicht*; Schuttelaars, *Heren van de raad*. Over adel: Antheun Janse, *Ridderschap in Holland. Portret van een adellijke elite in de late Middeleeuwen* (2^e druk, Hilversum 2009). Over topambtenaren: Mario Damen, *De staat van dienst. De gewestelijke ambtenaren van Holland en Zeeland in de Bourgondische periode (1425-1482)* (Hilversum 2000). Over geestelijkheid: A.J.A. Bijsterveld, *Laverend tussen kerk en wereld. De pastoors in Noord-Brabant 1400-1570* (Nijmegen 1993); Van den Hoven van Genderen, *Heren van de kerk*. Over studenten: S. Zijlstra, *Het geleerde Friesland – een mythe? Universiteit en maatschappij in Friesland en Stad en Lande ca. 1380-1650* (Leeuwarden 1996).

² Een gelukkige uitzondering is bijvoorbeeld: Louise E. van den Bergh-Hoogterp, *Goud- en zilversmeden te Utrecht in de late middeleeuwen*. 2 delen ('s-Gravenhage/ Maarssen 1990).

³ Marie Cornélie Roodenburg, *De Delftse pottenbakkersnering in de Gouden Eeuw (1575-1675). De productie van rood pottengoed* (Hilversum 1993); Bibi Panhuysen, *Maatwerk. Kleermakers, naaisters, oudkleerkopers en de gilden, 1500-1800* (Amsterdam 2000); Oscar Gelderblom, *Zuid-Nederlandse kooplieden en de opkomst van de Amsterdamse stapelmarkt (1578-1630)* (Hilversum 2000); Arjan Poelwijk, *'In dienste vant suyckerbacken'. De Amsterdamse suikernijverheid en haar ondernemers, 1580-1630* (Hilversum 2003); J.C. Streng, *Vrijheid, gelijkheid, broederschap en gezelligheid. Het Zwolse Sint-Nicolaasgilde tijdens het Ancien Régime* (Hilversum 2001); Erwin Steegen, *Kleinhandel en stedelijke ontwikkeling. Het kramersambacht te Maastricht in de vroegmoderne tijd* (Hilversum 2006); Annette de Wit, *Leven, werken en geloven in zeevarende gemeenschappen. Schiedam, Maassluis en Ter Heijde in de zeventiende eeuw* (Amsterdam 2008).

⁴ Elise van Nederveen Meerkerk, *De draad in eigen handen. Vrouwen en loonarbeid in de Nederlandse textielnijverheid, 1581-1810* (Amsterdam 2007); Daniëlle van den Heuvel, *Women and entrepreneurship. Female traders in the Northern Netherlands, c. 1580-1815* (Amsterdam 2007). Marjolein van Dekken, *Brouwen, branden en bedienen*.

De prosopografische aspecten die bij dit onderzoek zijn aangesneden zijn de woon- en werkplaats van de brouwers – waarvan de resultaten in het vorige hoofdstuk apart zijn besproken – het aantal vrouwen dat binnen de beroepsgroep als brouwster werkzaam was, de vertegenwoordiging van de brouwers in het Amersfoortse stadsbestuur, de welstand van de brouwers en hun familierelaties. Bij alle onderwerpen zijn steekproeven uitgevoerd om enig zicht te krijgen op de toenmalige situatie. Naar volledigheid kon niet worden gestreefd, omdat dat voor een groep van ongeveer driehonderd vijftig personen een onhaalbare zaak bleek binnen de beperkte onderzoekstijd.

Andere belangrijke prosopografische aspecten bleven door de beperking helaas onaangeroerd. Zo is niet nagegaan in hoeverre de brouwers zitting hadden in de besturen van gasthuizen en het weeshuis, of ze lid waren van broederschappen en of ze memoriediensten stichtten op altaren in kerken. In de namenlijst komen hierover regelmatig gegevens voor, maar ze worden in dit hoofdstuk niet als onderwerpen besproken. Evenmin is onderzocht in hoeverre brouwers actief waren als pachters van stedelijke accijnzen – hoewel hiertoe wel gegevens waren verzameld. Voorts zou het interessant zijn om uit te zoeken welke brouwers kapitaalkrchtig genoeg waren om hun zoons te laten studeren aan een universiteit. Buiten het kader van deze studie was reeds onderzoek verricht naar Amersfoortse studenten tussen 1370 en 1650, waarbij namenlijsten waren samengesteld.⁵ Het identificeren van deze studenten en de bepaling van hun plaats in brouwersfamilies is echter een onderzoek op zich en kon niet worden uitgevoerd.

De namenlijst en persoonsidentificatie

Gedurende het onderzoek zijn ongeveer driehonderd vijftig namen van Amersfoortse bierbrouwers gevonden. Ze zijn in acht generaties van vijftientig jaar tussen 1375 en 1600 opgedeeld, waarbij de generatie 1400-1425 ontbreekt omdat er door een manco aan bronnen geen brouwers in dit tijdvak zijn aangetroffen. Van de namen uit de jaren 1602 en 1603 is nog een negende groep opgesteld. Een overzicht van alle namen is ondergebracht in bijlage 21. De gegevens die over deze personen zijn gevonden, zijn steeds onderverdeeld in drie categorieën. Onder A vallen de bronteksten waaruit bleek dat iemand daadwerkelijke of waarschijnlijk bierbrouwer was. De problemen bij deze vaststelling zijn kort besproken in hoofdstuk 4. Onder categorie B zijn de gegevens verzameld die overige informatie van de betreffende persoon bieden, zoals de functies in het stadsbestuur of andere instellingen, het lidmaatschap van broederschappen of maalschappen, de woonplaats in de stad, het goederenbezit, de namen van partner en ouders en dergelijke. Onder categorie C vallen gegevens over kinderen en andere familieleden en over naamgenoten met wie de persoon in kwestie niet moet worden verward.

Ten behoeve van de thema's in dit hoofdstuk zijn de drie generaties van het laatste kwart van de veertiende, vijftiende en zestiende eeuw dieper uitgezocht om hiermee mogelijke ontwikkelingen door de eeuwen heen op het spoor te komen. Alleen voor de brouwers uit deze drie generaties is gezocht in bestanden met regesten van oorkonden van het stadsbestuur en van enkele instellingen, in namenlijsten van stadsbestuurders, in lijsten van schepenzegels en in een register van Stichtse leenprotocollen.⁶ Voor de generatie van het laatste kwart van de vijftiende eeuw is bovendien uitgebreid gebruik gemaakt van het oudste

⁵ Er bestaan niet uitgegeven namenlijsten van Amersfoortse studenten tussen 1370 en 1650, Alberts, *Namenlijsten van studenten*. Over het studiegedrag van deze groep van ruim vijfhonderd studenten: Alberts, 'Tussen Keulen en Parijs'.

⁶ De bestanden met regesten van oorkonden en met schepenzegels zijn digitaal raadpleegbaar op de studiezaal van Archief Eemland. Een digitale zoekmachine voor namen van stadsbestuurders is toegankelijk via de website van Archief Eemland. De Stichtse leenprotocollen zijn uitgegeven door Maris, *Stichtse leenprotocollen*.

gerechtsboek van transporten van onroerende goederen.⁷ Door het diepteonderzoek bij genoemde drie generaties wordt over deze brouwers in de namenlijst veel meer informatie gepresenteerd dan over de brouwers uit andere perioden. De gegevens over de brouwers uit andere generaties is vaak minimaal, maar dat wil niet zeggen dat er over hen niets meer te vinden was. We hebben er bij hen gewoonweg niet dieper naar gezocht.

Van alle achternamen van de manlijke brouwers die tijdens het onderzoek zijn gevonden was ongeveer de helft een geslachtsnaam (53 procent) – vaak in combinatie met een patroniem – en iets minder dan de helft alleen een patroniem (45 procent). Een splintergroep (2 procent) droeg achternamen met een beroepsaanduiding, zoals de Brouwer, Kuitenbrouwer of de Pelsler, of had een familiale achternaam als Jan Paulusz wager of Zegers neef van Emiklaar, waarbij de personen respectievelijk werden vernoemd naar een zwager (of schoonvader, of schoonzoon) of een neef.⁸ De verhouding lag bij twee generaties significant anders dan het gemiddelde over alle generaties samen. Bij de groep brouwers uit het laatste kwart van de veertiende eeuw droegen drie op de vier mannen een geslachtsnaam en werd slechts een kwart aangeduid met alleen een patroniem. De weinige familiale achternamen kwamen ook alleen in deze groep voor en niet in de latere generaties. Dit heeft alles te maken met de bron waaruit de namen zijn gehaald. De namen van deze groep zijn gevonden in de rekeningen van de rentmeester van de bisschop van Utrecht en waren dus geen stedelijke documenten. Namen waren in deze niet-lokale bron blijkbaar uitgebreider en formeler van aard. Hiermee in tegenspraak is het feit dat twee brouwers en voorname stadsbestuurders Bertout Paulusz en Jan Paulusz in de bisschoppelijke rekeningen met een patroniem werden aangeduid, terwijl ze lokaal ook werden genoemd naar hun geslachtsnaam Van den Zande. In de stedelijke bescheiden komt bij hun achternamen afwisselend het gebruik van alleen het patroniem of van het patroniem in combinatie met de geslachtsnaam voor. Dit gold ook voor de brouwer en notabele Gijsbert Reinersz. De bisschoppelijke rentmeester noemde hem bij zijn patroniem, maar lokaal was hij bekend als heer Gijsbert Reinersz van Lodenstein, die grondbezitter in Eemland en jarenlang de stedelijke schout van Amersfoort was. De reden voor dit ogenschijnlijk denigrerende verzuim van de geslachtsnamen van deze drie stedelijke notabelen in de vorstelijke administratie is vermoedelijk dat hiermee het beleefde standsverschil van de hogere adel ten opzichte van de burgers – bewust of onbewust – tot uitdrukking werd gebracht. De andere generatie waar de verhoudingen van geslachtsnamen en patroniemen beduidend afweek van het gemiddelde waren de brouwers uit het laatste kwart van de vijftiende eeuw, waarbij 61 procent van de mannen een patroniem droeg en 39 procent een geslachtsnaam. De oorzaak van deze afwijking is niet duidelijk, want zowel de generaties ervoor als erna voldeden wel aan de gangbare verhouding. Aan de problematiek van de vrouwennamen zal in de volgende paragraaf apart aandacht worden besteed.

De moeilijkheid bij het koppelen van gevonden informatie aan de personen die brouwer waren, is hun identificatie. Dirk Vos kreeg in het jaar 1468 en wederom in 1471 een boete van het stadsbestuur omdat hij een grotere hoeveelheid bier had geproduceerd dan was toegestaan (overbrouwen). In 1472 bleek hij een financiële schuld te hebben vanwege een brouwketel. Dirk was ontegenzeggelijk een bierbrouwer. Er zat in 1466 en 1473 een Dirk Vos als raad in het stadsbestuur en zeer waarschijnlijk ging het om dezelfde persoon. Tussen 1475 en 1485 zat een aantal jaren een Dirk Vos Hermansz als schepen in het stadsbestuur. In het laatste jaar had hij bovendien de toenaam de Oude en zat er behalve hem een Dirk Vos de Jonge als raad in het stadsbestuur. Deze Dirk Vos de Jonge leverde in het jaar 1484

⁷ Bnr 12 inv nr 436-1 (1478-1502).

⁸ Uitgebreid over de laatmiddeleeuwse naamgeving: Hoppenbrouwers, *Land van Heusden*, 123-138. Van de veertiende tot de zestiende eeuw varieerde in het land van Heusden het percentage achternamen dat uit een patroniem bestond tussen 41 en 62 procent, wat redelijk met de verhouding van de brouwers te Amersfoort overeenkomt, *ibidem*, 131.

tweeënveertig vaten bier aan het stadsbestuur. Het betrof dus twee verwante naamgenoten die beiden zowel brouwer als stadsbestuurder waren. De jonge Dirk droeg als patroniem Cornelisz, dus de heren waren mogelijk neven van elkaar of de oude Dirk was een oom van de jonge. Er was te weinig informatie om de graad van verwantschap vast te stellen. De verwantschap zal wel nauw zijn geweest, want ook buiten de magistraat hadden zij soms directe bemoeienis met elkaar. Zo nam de jonge Dirk een aandeel in een huis aan de Langegracht over van de oude Dirk en in het jaar 1495 was de oude Dirk financieel borg voor de jonge bij een grote aankoop van handelsgoed die vermoedelijk op een jaarmarkt in Deventer was gedaan. In geval van gelijke voornamen en geslachtsnamen konden toegevoegde patroniemen in dit geval het verschil maken.

Een ander probleem met identificatie ontstond wanneer een zoon dezelfde voornaam droeg als zijn vader. Willem Evertsz († 1524) was gehuwd met Wendelmoed van Liendert en samen hadden zij een brouwerij aan de noordzijde van het Havik. Willem was een zoon van Willem Evertsz († 1495) en Sofie, die vlakbij hen woonden, en had alleen een zuster genaamd Aleid. Zijn ouders brouwden zeer waarschijnlijk niet. Willem heeft samen met zijn vrouw Wendelmoed de brouwerij zelf opgebouwd door eerst een ketel met bedrijfsruimte te huren aan de overzijde van het water en pas later thuis een eigen brouwerij te beginnen. Opvallend is dat zoon Willem – hier verder Willem II genoemd – als achternaam zowel de voornaam als het patroniem van zijn vader gebruikte en te boek stond als Willem Willem Evertsz. Ter onderscheiding van zijn vader kreeg hij dikwijls de toenaam de Jonge. Willem en Wendelmoed kregen twee kinderen, genaamd Willem (III) en Diewertje. De brouwerij aan het Havik vererfde op hun zoon Willem (III) Willem Evertsz, die in het huwelijk trad met ene Margriet. Ook hij gebruikte zowel de voornaam als het patroniem van zijn vader en werd nu op zijn beurt de Jonge genoemd. Wie de stamvader Evert was, is ons onbekend, maar het enkele patroniem (Evertsz) en het dubbele patroniem (Willem Evertsz) werden afwisselend als achternaam gebruikt, waarbij het oorspronkelijke patroniem Evertsz ‘versteende’ tot geslachtsnaam. Alle drie generaties Willem zaten bovendien in het stadsbestuur, wat het lastig maakte om te onderscheiden wie wanneer en hoe vaak in functie was. In de jaren 1511 en 1515 zaten Willem (II) en zijn zoon Willem (III) in ieder geval samen in de magistraat, wat reglementair in principe niet was toegestaan, maar in de praktijk wel vaker voorkwam. Alle drie generaties Willem Evertsz droegen ook hetzelfde zegel van zes lelies met in het midden een jachthoorn. De derde Willem overleed in het jaar 1566 of kort hiervoor, maar de opvolging in vaderlijke lijn was nog niet ten einde. Willem en Margriet hadden namelijk ook een zoon Willem (IV) gekregen, die Willem Evertsz de Jonge ging heten. Of hij ook de brouwerij aan het Havik heeft voortgezet is onzeker. Uit het laatste kwart van de zestiende eeuw en de eerste jaren van de zeventiende eeuw zijn ons geen brouwers met deze naam bekend.

In het kader van de persoonsidentificatie is het belangrijk om te vermelden dat de naam Willem Evertsz naast dit geslacht ook nog bij andere geslachten voorkwam. Aan het einde van de vijftiende eeuw was er een Willem Evert Goedenz, getrouwd met Jutte, die ook kortweg Willem Evertsz werd genoemd en ouderman was van het bouwliedengilde. Willem Evert Goedenz de Jonge was gehuwd met Aleid en werd wel koopman (comen) Willem Evertsz genoemd. Rond het jaar 1520 was hij ouderman of busmeester van het kramersgilde. Rond 1500 was er nog een Willem Evertsz van Liendert, die gehuwd was met Zwaantje. Zij kochten van genoemde (koopman) Willem Evertsz en Aleid een huis met hofstede in de wijk Breul. Het mag duidelijk zijn dat het dikwijls erg ingewikkeld – en zeer tijdrovend – kon zijn om de juiste gegevens bij de brouwende Willem Evertsz te selecteren. Het konden de verschillen in de namen van de echtgenotes, de locaties van het goederenbezit en soms het ambacht of de bestuurlijke functies zijn die duiden op de juiste persoon.

Een hulpmiddel dat bij de persoonsherkenning een grote rol heeft gespeeld waren de zegels waarmee de Amersfoortse schepenen de officiële akten bezegelden die voor het gerecht passeerden. Iedere bestuurder die deze taak als schepenen moest uitvoeren diende over een persoonlijk zegel te beschikken. Vaak namen zoons het wapen van hun vader over en werd het wapen kenmerkend voor het geslacht. Door meer dan vijfduizend zegels digitaal te beschrijven en te fotograferen heeft voormalig archiefmedewerker Dick van Wageningen deze essentiële bron voor dit onderzoek toegankelijk gemaakt, wat een grote zegen bleek. In het zoeven beschreven voorbeeld van de opeenvolgende generaties brouwers genaamd Willem Evertsz kon aan de hand van hun gezamenlijke wapen met zes lelies en een jachthoorn worden bevestigd dat deze naamgenoten in het stadsbestuur van hetzelfde geslacht waren. Dit bleek bij de brouwers Gerrit en Gijsbert Duwer anders te zijn. Gerrit en zijn vrouw Wendelmoed kochten in het jaar 1487 de brouwketel van Gijsbert Duwer en diens vrouw, eveneens genaamd Wendelmoed. Hoewel beide heren de achternaam Duwer hadden, moeten ze van verschillende geslachten zijn geweest. Het zegel van Gerrit had als beeld een Godslam met een vaandel, zoals een vroegere voorvader Gerrit Duwer, die een eeuw eerder leefde en ook brouwer en stadsbestuurder was geweest, ook als wapen had gevoerd. Gijsbert Duwer had echter een zegel met drie lelies boven en onder een gaande wolf, waarmee hij tot een andere tak van de familie Duwer behoorde.

Dikwijls was het niet mogelijk om uit het gebruikte bronmateriaal op te maken wie wie was. In dat geval werd de gevonden informatie op de namenlijst van de brouwers in categorie C gezet, waar gegevens over naamgenoten is ondergebracht. Over betreffende personen kon dan niets definitiefs worden gezegd over hun zitting in het stadsbestuur, hun woonplaats of hun familierelaties. Genealogisch onderzoek zou bij hen nog een doorbraak in identificatie kunnen geven, maar dat was binnen het kader van deze studie niet mogelijk.

Vrouwelijke ondernemers in het brouwbedrijf

Beperkt zicht op brouwsters

Het is moeilijk om een beeld te vormen van de positie die vrouwen innamen in de brouwnijverheid. Het zijn vooral de mannen van wie de handelingen in de officiële bronnen zijn vastgelegd. Hieraan ligt een juridisch sekseverschil ten grondslag. Getrouwde vrouwen waren in de late middeleeuwen handelingsonbekwaam – net als minderjarigen, horigen en geestelijken – en stonden onder voogdij van hun echtgenoot. Om rechtshandelingen te verrichten, zoals het sluiten van huur- of koopovereenkomsten, moest een vrouw toestemming hebben van haar man.⁹ Deze juridische ongelijkheid was niet typisch middeleeuws, want zij duurde in Nederland voort tot het jaar 1956! Een uitzonderingspositie genoten echter de koopvrouwen. Als een getrouwde vrouw een eigen handel dreef onder uitdrukkelijke of stilzwijgende goedkeuring van haar echtgenoot dan mocht zij hiertoe zelfstandig overeenkomsten aangaan en zelf verantwoordelijkheid dragen over de financiën. Volgens het Utrechtse landrecht gold *dat staande huwelijk geen wijf buiten consent van haar man enige schulden zal mogen maken, behalve een koopwijf, in welk geval zij schulden zal mogen maken en haar goederen mag verbinden in zaken die haar koopmanschap aangaan*.¹⁰ Onder deze uitzonderingsregel vielen vanzelf ook de bierbrouwsters. Zij legden bovendien de eed af, indien dit werd geëist door het stadsbestuur. Toen in 1602 de brouwers met een eed moesten

⁹ De Blécourt, *Kort begrip*, 56-59; Hermesdorf, *Rechtsspiegel*, 284-292. In Brabant waren ook ongehuwde vrouwen en weduwen handelingsonbekwaam, Van Aert, 'Tussen norm en praktijk', 26-29.

¹⁰ Fruin, *Rechtsbronnen kleine steden I*, 342 (1544). Over de rechtspositie van koopvrouwen: De Blécourt, *Kort begrip*, 70-71; Hermesdorf, *Rechtsspiegel*, 292-294; Van den Heuvel, 'Openbaar koopvrouw'; Van Aert, 'Tussen norm en praktijk', 29-31, 37-40.

bekrachten dat ze hun productie zouden registreren in verband met de gewestelijke bierbelasting, waren onder degenen die hieraan gehoor gaven vier weduwen en één gehuwde vrouw, van wie ook haar man bij de brouwerij actief was en de eed aflegde.¹¹

Toch moesten ook zij worden vergezeld van hun man als voogd in het geval van officiële rechtshandelingen die voor het stedelijke gerecht passeerden. Dit gold eveneens voor ongehuwde vrouwen en weduwen. Deze groepen vrouwen stonden in sommige Nederlandse gewesten niet onder voogdij en waren juridisch zelfstandig en handelingsbekwaam, maar moesten zich voor de gelegenheid door een gekozen voogd – in die tijd momber genoemd – laten bijstaan bij gerechtelijke zaken. Als voogd konden manlijke familieleden, volwassen zoons of gemachtigden optreden.¹² In de Amersfoortse gerechtsboeken uit de vijftiende en zestiende eeuw staan eindeloos veel rechtshandelingen opgetekend ten behoeve van weduwen en ongehuwde vrouwen waarbij de naam van de voogd expliciet is genoteerd. Het ging om het regelen van erfenissen, renten, overdrachten van onroerend goed, schuldbekentenissen, huurovereenkomsten en burenkwesties als erfafscheiding en regenwaterdrop.

Waren man en vrouw getrouwd, dan gold – net als tegenwoordig – de gemeenschap van goederen.¹³ Wenste een van beide echtelieden enige in het huwelijk ingebrachte goederen gescheiden te houden, dan kon dit als huwelijksvoorwaarde worden vastgelegd. Bij overlijden vielen de afgescheiden goederen dan weer terug aan de familie van de inbrengende partij. Dit gold overigens automatisch voor heerlijke leengoederen, tijnsgoederen en erfpachten die reeds voor het huwelijk waren ontvangen. In veel gevallen lieten te Amersfoort beide echtelieden vastleggen dat de langstlevende de lijftocht (vruchtgebruik) zou mogen genieten aan de gehele boedel. Voor de gemeenschappelijke boedel werd de man tijdens het huwelijk verantwoordelijk gesteld. Hij werd beschouwd als het hoofd van de huishouding waartoe ook de vrouw behoorde. Hij was hiervoor evenwel verantwoording verschuldigd aan zijn echtgenote. Transacties met betrekking tot het gezamenlijke onroerende goed of grote leningen (renten) mochten zelfs alleen worden gedaan door de beide echtelieden samen. In de bronteksten zien we bij de verkoop van een huis, een hoptuin of een stuk bouwland dan ook beide namen van de partners vermeld staan. Maar bij de verhuur van een brouwketel, die tot de roerende en verplaatsbare goederen werd gerekend, bij de vastlegging van een handelsschuld of bij de betaling van een boete vanwege de overtreding van de stedelijke regels, staat meestal alleen de naam van de man genoteerd. Het zijn daarom vooral de manlijke brouwers waarover we lezen, waardoor de activiteiten van hun echtgenoten grotendeels blijven verscholen. Hoe hun onderlinge taakverdeling in het bedrijf was, is nagenoeg onzichtbaar.

Hier komt nog bij dat vrouwen ongeschikt werden geacht voor bestuurlijk werk. Op basis van culturele, religieuze en medische concepten bestond de overtuiging dat vrouwen lichamelijk en geestelijk zwakker waren, dat zij wispelturig en verleidbaar waren en dat ze onbetrouwbaar en vals konden zijn – alle geen kwaliteiten voor een goed bestuurder.¹⁴

¹¹ Te Gouda legden in 1509 alle bij de brouwerij betrokkenen de eed af, zowel de brouwers als hun echtgenotes en de knechten en meiden die in hun bedrijven werkzaam waren. In Haarlem legden de echtgenotes van brouwers echter niet op voorhand de eed af, Van Dekken, *Brouwen, branden en bedienen*, 105. Bij een inventarisatie van de steun voor verruiming van de productienorm te Gouda in 1538 telden de handtekeningen van de brouwsters even zwaar mee als die van hun manlijke collega's, Van Dekken, 'Leven in de brouwerij', 4-5. In de Leidse textielnijverheid legden zowel de drapeniers als hun echtgenotes de eed op het bedrijfsreglement af, Quast, 'Vrouwenarbeid', 51.

¹² De Blécourt, *Kort begrip*, 56-59, 70; Van Aert, 'Tussen norm en praktijk', 28.

¹³ Over de gemeenschap van goederen: Fruin, *Rechtsbronnen kleine steden* I, 342-346, 205-206, 218-220. Over de taakverdeling tussen man en vrouw in hun gezamenlijke huishouden: Howell, *Women, production and patriarchy*, 9-21; Hermesdorf, *Rechtsspiegel*, 284-292; Van Aert, 'Tussen norm en praktijk', 26-29.

¹⁴ Howell, *Women, production and patriarchy*, 20; Hermesdorf, *Rechtsspiegel*, 278-284. Uitgebreider over negatieve beelden van vrouwen en in het bijzonder van bierbrouwsters en –verkoopsters: Bennett, *Ale, beer and brewsters*, 122-144.

Hierdoor kwamen er vrijwel geen vrouwen voor in de burgerlijke besturen van steden en gilden. Het zijn alleen de namen van manlijke brouwers die we in de bronnen tegenkomen als burgemeesters, schepenen en raden van het stadsbestuur en als oudermannen en busmeesters van het brouwersgilde. Het is temeer een reden waarom we in deze beperkte prosopografie vooral weet hebben van de maatschappelijke positie van de manlijke bierbrouwers.

Een derde factor die het moeilijk maakt om de rol van de vrouwen als brouwsters in beeld te krijgen is de naamgeving. Vrouwen werden vaak alleen met hun voornaam weergegeven, waardoor we niet weten uit welke familie zij kwamen en of ze getrouwd of ongetrouwd waren. In enkele gevallen werd zelfs de voornaam niet gegeven en stond er dat er vaten bier werden gekocht bij 'de vrouw van' gevolgd door de naam van haar echtgenoot. Van de brouwsters Diedelt, Geertruid en Glorie, die rond het jaar 1380 bier leverden aan de huishouding van de Utrechtse bisschop, is niet zonder meer vast te stellen of zij zelfstandige ongehuwde brouwsters ofwel echtgenoten waren. Uit een aanvullende vermelding bleek dat Glorie met Mijs van Havik was getrouwd en kon de burgerlijke staat worden achterhaald, maar van de andere vrouwen bleef dit ongewis. Hadden vrouwen naast hun voornaam nog een toenaam, dan werden ongehuwde vrouwen doorgaans naar hun vader genoemd en bij huwelijk in de regel naar hun man – net als tegenwoordig gangbaar is. Zo treffen we de brouwster Cornelia als ongetrouwde vrouw aan onder de naam Cornelia Gerrit Tijmens(dochter), werd zij tijdens haar huwelijk beschreven als Cornelia, vrouw van Klaas Paulusz, en na zijn overlijden als Cornelia Klaas Paulus(weduwe). Alleen door meer van haar levensloop te weten was vast te stellen dat het om dezelfde Cornelia ging. Vrouwen die weduwe werden behielden vaak nog de naam van hun overleden man, maar soms werd na verscheidene jaren weer de naam van hun vader gebruikt.¹⁵ Van de brouwsters IJde Hubrechts, Ermgard van Kesteren en Godeke van Lievendagen is niet uit te maken of zij zelfstandige ongehuwde brouwsters waren, of zij dit beroep uitoefenden samen met hun man die deze naam droeg, of dat hun man was overleden. Om het nog ingewikkelder te maken behield een vrouw soms ook tijdens het huwelijk de naam van haar vader – net als tegenwoordig voorkomt. Als echtgenote van Frans Andriesz werd Elisabeth Gerrits naar haar vader Gerrit Gerritsz vernoemd, ook wanneer zij samen met haar man een overeenkomst tekende. Van veel vrouwen van wie we tijdens het onderzoek de naam hebben gevonden is er slechts één vermelding en blijft hun hoedanigheid en daarmee hun rol in het brouwbedrijf onbestemd.

Vanwege de niet zo gulle hoeveelheid gegevens over bierbrouwsters in de gebruikte bronteksten is het slechts in beperkte mate na te gaan in hoeverre de rol van de vrouw in de brouwnijverheid door de tijd heen aan verandering onderhevig was. Judith Bennett heeft in haar ontzagwekkende onderzoek naar de positie van de Engelse bierbrouwsters tussen 1300 en 1600 aangetoond dat zich daar een volledige omslag heeft voltrokken. In de veertiende eeuw was in Engeland het bierbrouwen een ambacht dat voornamelijk werd uitgeoefend door vrouwen, waarvan 15 tot 30 procent ongehuwd was. De verre meerderheid brouwde als echtgenote.¹⁶ Zij produceerden in kleine hoeveelheden het traditionele Ale dat zonder hop werd bereid en beperkt houdbaar was. De verkoop vond voornamelijk in de directe omgeving plaats. Voor een brouwbedrijfje waren weinig middelen, weinig kapitaal en weinig kennis vereist en het ambacht had geen hoge status. Vanaf de vijftiende eeuw verschenen in de steden aan de Engelse oostkust commerciële hobbierbrouwerijen van Nederlandse immigranten, waarin voornamelijk mannen werkzaam waren. Het hobbier was langer houdbaar en meer geschikt voor de handel dan het traditionele Ale. Door deze commerciële impuls groeiden de brouwerijen in omvang, vond er meer arbeidsspecialisatie plaats en waren er meer kapitaal en kennis vereist. De winsten uit onderneming stegen en het beroep van

¹⁵ Van Dekken, *Brouwen, branden en bedienen*, 52-53, 42-43 (noot 33).

¹⁶ Bennett, *Ale, beer and brewsters*, 24-28, 51-58.

brouwer kreeg een hogere status, die zichtbaar werd in de organisatie van de brouwersgilden. Tegelijkertijd verdwenen in Engeland meer en meer de vrouwen uit het brouwersambacht, waaronder eerst de ongehuwde vrouwen en de weduwen. Zij hadden minder beschikking over kapitaal voor investeringen in nieuwe technieken en middelen, hadden beperkte autoriteit over personeel en hadden niet de toegang tot het handelsnetwerk ten behoeve van de aankoop van grondstoffen en de afzet van eindproducten. Brouwsters hadden een ondergeschikte positie in de brouwersgilden en waren daardoor minder in staat te onderhandelen met de stedelijke en landelijke overheden. De kleinere brouwbedrijfjes die werden geleid door vrouwen moesten het gaandeweg afleggen in tijden van hoge graanprijzen, hoge belastingen en toenemende overheidsregulering. Rond 1600 was het ambacht van bierbrouwer voornamelijk een manlijk beroep met een hoge status. Omdat brouwsters minder adequaat op de veranderingen konden inspelen, kregen ze in de maatschappij het stempel van onbetrouwbare producenten van ondeugdelijke producten.¹⁷

Was het brouwersambacht te Amersfoort aanvankelijk ook een vrouwenberoep? Is er hier ook een ontwikkeling waar te nemen, waarbij vrouwen gaandeweg uit het brouwvak verdwenen? Werkten ook hier de ontwikkelingen van schaalvergroting van de bedrijven de positie van de vrouwen in het ambacht tegen? Waren het vooral zelfstandig brouwende vrouwen die als eersten het brouwvak opgaven? Marjolein van Dekken heeft recentelijk de positie van bierbrouwsters in Hollandse steden en in de Meierij van 's-Hertogenbosch over de periode 1500 tot 1800 vergeleken met die van hun Engelse vakgenoten uit de late middeleeuwen en kwam tot afwijkende conclusies. De Nederlandse brouwsters behielden steevast een belangrijk aandeel in de bierproductie. Gemiddeld genomen werd 15 procent van de bierbrouwerijen geleid door een vrouw, doorgaans een weduwe.¹⁸ Voor Amersfoort kunnen we verder terug gaan in de tijd tot in het laatste kwart van de veertiende eeuw en toetsen of de late middeleeuwen een vergelijkbaar beeld geven als in de vroegmoderne tijd of hiervan significant afwijken.

Zelfstandige brouwsters

Om de vergelijking met bierbrouwsters in andere gebieden te kunnen maken zullen we eerst vaststellen hoe het aantal zelfstandige bierbrouwsters te Amersfoort zich van de veertiende tot de zestiende eeuw ontwikkelde.¹⁹ Als zelfstandige brouwster zijn de vrouwen gerekend die op eigen naam een brouwbedrijf leidden. Dit kon in verschillende hoedanigheden vorm krijgen. Er waren vrouwen die als dochters het bedrijf van hun ouders runden of overnamen, bijvoorbeeld vanwege een ontvangen erfenis. Na overlijden van Besseltje, de weduwe van Maas Lambertz, werden in 1507 aan de drie zoons het onroerend goed en de brouwketel uit de nalatenschap toebedeeld en ontvingen de drie dochters de roerende goederen, het brouwgereedschap en een voorraad graan. Gonda, waarschijnlijk de oudste dochter, huurde vervolgens de brouwketel van haar broers en zette kennelijk het bedrijf voort. Een echtgenoot wordt niet vermeld, dus ze is voor dit onderzoek als ongehuwde zelfstandige brouwster meegerekend. In 1534 ontvingen de drie gezusters Aleid, Jannie en Weim het ouderlijk huis met brouwketel uit de nalatenschap van hun overleden vader Andries van Schaik. De brontekst verraadt helaas niet op welke wijze en hoe lang ze het bedrijfje hebben voortgezet, maar ze worden in de tellingen van het onderzoek als ongehuwde brouwsters meegerekend – omdat het over één zelfde brouwerij gaat, zijn ze als één geteld ook al waren ze met drie. Krachtens het landrecht deelden de dochters evenredig in de erfenis. Uit het onderzoek zijn

¹⁷ Bennett, *Ale, beer and brewsters*, 79-84, 145-146.

¹⁸ Van Dekken, *Brouwen, branden en bedienen*, 115.

¹⁹ In de namenlijst van bijlage 21 zijn alle zelfstandige vrouwen in de 'm/v-kolom' gemarkeerd met een 'v(rouw)'. Hier zijn nog meerdere weduwen bijgeteld die aanvankelijk met hun echtgenoten met 'm/v' waren bestempeld, maar die later als alleenstaande weduwen het bedrijf hebben voortgezet.

echter minstens acht gevallen bekend waarbij één of meer dochters bij testamentaire beschikking expliciet als erfgenamen werden aangewezen. Zoons genoten geen zichtbare voorkeur als erfgenamen van bierbrouwerijen.

Meestal traden de dochters in het huwelijk en exploiteerden zij met hun man als echtpaar de brouwerij. In een uitzonderlijk geval blijkt uit het bronmateriaal dat een vrouw het bedrijf runde en haar man zich niet met de werkzaamheden lijkt te hebben bemoeid. De eerder genoemde brouwster Glorie was rond het jaar 1380 leverancier van de Utrechtse bisschop. Naast de bierbestellingen leverde zij dikwijls ook andere waren aan de Stichtse landsheer, zoals azijn, spek, rundvlees, zout, schapen, varkens of gevogelte. Glorie verleende bovendien diensten. Wanneer gasten van de bisschop onderweg moesten overnachten, bood zij hun een warme maaltijd, een haardvuur en onderdak. De paarden werden met haver op stal gezet. Glorie was gehuwd met Mijs van Havik. Hij was een man van aanzien en was actief in de graanhandel. Hij assisteerde de rentmeester van de bisschop met de verkoop van partijen graan in het Eemland en was financieel borg voor aankopen te Amersfoort voor het bisschoppelijke hof, waaraan hij zelf vlees, spek en bonen leverde. Hij lijkt zich niet met de productie en verkoop van het bier te hebben bemoeid. Dit liet hij aan zijn vrouw Glorie over. Het kan zijn dat de brouwerij haar eigendom was, misschien als erfenis uit haar familie. Hoe dan ook, zij deed de bierleveranties aan het bisschoppelijke hof op haar eigen naam.

Soms opereerden brouwsters zelfstandig en is het niet bekend of zij als dochters een brouwerij hadden geërfd, of dat zij misschien getrouwd waren, maar van enige brouwactiviteit van hun echtgenoten niets is gebleken, of dat zij werkende weduwen waren. In het jaar 1438 gebruikten de ondernemers Margriet Bot en haar vakzuster Beatrijs Dier de standers, zwengels, putstoelen en goten die bij hun brouwerijen stonden en die zij voor de helft of een derde deel in eigendom hadden. Liesbeth Helmerts en Goodje Peters exporteerden in hetzelfde jaar bier tot buiten het Sticht. In 1470 had Aleid Lubberts zeventien vaten bier gebrouwen, wat meer was dan voor de omvang van haar bedrijf was toegestaan. Beieraat van der Hel ontving rond 1540 van stadswege boetes omdat ze bier had uitgeleverd zonder accijns af te dragen. Al deze vrouwen zijn bij de tellingen voor dit onderzoek als zelfstandige ongehuwde vrouwen gerekend.

De meest voorkomende hoedanigheid van zelfstandige brouwsters was dat ze als weduwen het bedrijf leidden dat ze eerder samen met hun man hadden bestierd. Aan deze bijzondere groep ambachtsweduwen zullen we verderop nadere aandacht besteden. Als laatste zij hier vermeld dat diverse brouwsters in verschillende hoedanigheden in de bronteksten werden aangetroffen. Cornelia, dochter van Gerrit Tijmens, bezat rond 1480 vermoedelijk nog als ongehuwde vrouw een brouwketel in gedeeld eigendom, die zij mogelijk zelfstandig exploiteerde. In 1486 was ze getrouwd met Klaas Paulusz met wie ze in 1495 een brouwerij kocht aan de zuidzijde van de Krommestraat. Nadat hij twee jaar later was overleden, regelde Cornelia de watertoevoer van de brouwerij via een ondergrondse leiding, waaruit blijkt dat ze voortging met het bedrijf. Cornelia had in haar leven mogelijk als ongehuwde vrouw en zeker als weduwe zelfstandig gebrouwen, maar waarschijnlijk nog het langst als deel van een brouwersechtpaar.

Bierbrouwsters te Amersfoort

Van de ongeveer driehonderd vijftig bierbrouwers die in dit onderzoek zijn gevonden is een verdeling gemaakt naar tijdsperioden van vijftientwintig jaar – ongeveer een generatie – met daarbij het absolute en procentuele aandeel van zelfstandige vrouwen die op eigen naam

leiding gaven aan het bedrijf. Afzonderlijk is aangegeven hoeveel van de brouwsters weduwen waren, voor zover bekend (zie tabel 39).²⁰

Tabel 39: Aantal brouwsters onder de commerciële brouwers te Amersfoort

Tijdvakken (generaties)	Aantal gevonden brouwers	Aantal zelfstandige brouwsters	Aantal weduwen onder de brouwsters	Percentage brouwsters van totaal aantal brouwers
1375-1400	56	10	≥ 1	17,9
1400-1425	geen gegevens	g.g.	g.g.	g.g.
1425-1450	52	4	?	7,7
1450-1475	45	4	2	8,9
1475-1500	59	12	12	20,3
1500-1525	34	10	8	29,4
1525-1550	74	17	10	23,0
1550-1575	13	0	0	0,0
1575-1600	18	1	0	5,6
1602-1603	28	5	5	17,9
Totaal	379 (N= 354)	63	≥ 37	16,6

Op het eerste oog lijken de Amersfoortse bierbrouwerijen vooral onder leiding te hebben gestaan van mannen. Pas vanaf het laatste kwart van de vijftiende eeuw zijn veel namen van hun echtgenoten bekend. Een steekproef in twee tijdvakken die dieper zijn onderzocht onthult echter dat er nauwelijks bedrijven werden gerund door alleenstaande mannen. Van een aantal van zevenenveertig manlijke brouwers uit het laatste kwart van de vijftiende eeuw waren er twee vermoedelijk ongetrouwde broers die een brouwerij van hun ouders erfden en voortzetten en behalve hen waren er nog twee tot hoogstens vier weduwnaars die de zaken alleen moesten doen – hoewel niet bekend is voor hoe lang. Het percentage alleenstaande mannen bedroeg hiermee ongeveer 10 procent van alle manlijke brouwers in dat tijdvak.²¹ Acht brouwers hadden eerder hun vrouw verloren, maar waren hertrouwd en gingen door met het bedrijf. Onder de achttien brouwers uit het laatste kwart van de zestiende eeuw bevond zich één weduwnaar en verder is van één brouwer niet bekend of hij gehuwd was (geweest) of niet. Kortom, Amersfoortse brouwerijen waren merendeels gezinsbedrijven. Toch vormden bedrijven die werden geleid door zelfstandige vrouwen een beduidend deel van de brouwsector. Gerekend over het totale aantal brouwers tussen 1377 en 1603 gaat het om ongeveer 17 procent, wat wil zeggen dat gemiddeld één op de zes brouwerijen werd geleid door een vrouw, meestal een weduwe. Op een vrijwel gelijke verhouding kwam Van Dekken in haar deelonderzoek naar de brouwsters in de bierstad Haarlem over de periode 1518-1663, waarbij ze een aandeel van 18 procent heeft berekend. Net als te Amersfoort fluctueerde het aandeel van de zelfstandige brouwsters in de Spaarnestad tussen 0 en 30 procent.²² Het aandeel van zelfstandige vrouwelijke ondernemers in de bedrijfstak was niet constant, maar varieerde gedurende de tijd sterk. In het laatste kwart van de veertiende eeuw, midden in de bloeitijd van de Amersfoortse biernijverheid, gold aanvankelijk een gemiddelde van 18 procent. Dit lag in de Eemstad mogelijk iets hoger dan in Gouda, waar vrouwen voor

²⁰ Een weduwe is alleen als brouwster gerekend als er werkelijk bewijs is dat ze brouwmiddelen gebruikte of eigenaresse was van deze middelen. Bij 'm/v' brouwster ook apart als zelfstandige meegerekend als zij als weduwe is doorgegaan met het bedrijf.

²¹ In het jaar 1509 bedroeg het aandeel alleenstaande mannen te Gouda 7 procent van alle manlijke brouwers, Van Dekken, *Brouwen, branden en bedienen*, 102.

²² Van Dekken, *Brouwen, branden en bedienen*, 47-51.

ongeveer 12 procent deel uitmaakten van een groep van ruim tachtig brouwers die eind jaren zestig boetes kregen vanwege een overschrijding van de productienorm.²³ Het aantal vrouwen onder de brouwers te Amersfoort daalde na die tijd tot nog maar 8 procent in de jaren dertig van de vijftiende eeuw, terwijl de marktpositie in de exportgebieden toen nog fors was. Slechts één op de dertien zelfstandige brouwers was een vrouw. Met het vermoedelijke tanen van het marktaandeel van het Amersfoortse bier vanaf het midden van de vijftiende eeuw bleef het aandeel van vrouwelijke ondernemers binnen de beroepsgroep aanvankelijk op een laag niveau halverwege het gemiddelde steken. In het laatste kwart van de vijftiende eeuw nam het relatieve aantal zelfstandig brouwende vrouwen echter fors toe tot meer dan 20 procent, wat voortduurde tot het midden van de zestiende eeuw, terwijl juist in deze perioden het Amersfoortse bier op de exportmarkten zijn sterke positie moet hebben verloren. Eén op de vier tot vijf brouwers was in die fase een zelfstandige ondernemster. Het dieptepunt van de Amersfoortse bierbrouwerij werd in de tweede helft van de zestiende eeuw bereikt. Onder de ruim dertig gevonden brouwers uit een periode van vijftig jaar wordt slechts één vrouw geteld die eigenaresse was van een brouwerij. Zij was getrouwd met een stadsbestuurder en had de brouwerij van haar vader geërfd. In deze economisch zware tijd lijkt er voor zelfstandige vrouwen minder ruimte te zijn geweest. Na deze inzinking waren er net na de eeuwwisseling van 1600 weer meer dan vijftig brouwers actief en maakten vrouwen hiervan 18 procent uit, wat weer rond het totale gemiddelde lag.

Uit het verloop van de fluctuaties blijkt dat er te Amersfoort geen sprake was van een gestage daling van het aandeel van vrouwen in het brouwersvak, zoals Bennett voor Engeland zo helder in beeld heeft gebracht. Vrouwen werden dus niet door de toenemende bedrijfsomvang, het groeiende aantal medewerkers, de groeiende kapitaalbehoefte, de toegenomen organisatiegraad middels gildevorming of een vermeend toenemend paternalisme uit de bedrijfstak gedrukt. Dit sluit aan bij de resultaten van Van Dekken die hiervoor ook de zeventiende en achttiende eeuw heeft onderzocht. Evenmin lijken de Amersfoortse ondernemsters in enig tijdvak van het onderzoek de brouwsector te hebben overheerst, zoals dat in Engeland tot ver in de veertiende eeuw het geval is geweest. Mocht een dergelijke situatie zich hier ooit hebben voorgedaan, dan moet dit vóór het laatste kwart van de veertiende eeuw zijn geweest, maar hiervoor zijn bij gebrek aan bronmateriaal geen aanwijzingen gevonden.²⁴

In grote lijnen was het aandeel van zelfstandige brouwsters in de bloeitijd van de export, toen er een hoog aantal brouwers moet zijn geweest, relatief lager dan het gemiddelde en steeg dit aandeel tot boven het gemiddelde in de fase dat de productie zich relatief iets meer dan voorheen richtte op de eigen plaatselijke markt en die van de regio en de beroepsgroep slonk (zie tabellen 10 en 15 in hoofdstuk 4). Bennett illustreert deze situatie treffend met het citaat: 'If a venture prospers, women fade from the scene'.²⁵ Een vergelijkbare 'schaarbeweging' waarin het relatieve aandeel van vrouwelijke ondernemers toenam in een fase waarin het totale aantal brouwers juist afnam, heeft Van Dekken in haar onderzoek voor de bierstad Haarlem aangetoond.²⁶ Toch is er een opmerkelijk verschil tussen beide steden. Toen de brouwnijverheid te Haarlem in het midden van de jaren zeventig van de

²³ Berekend op basis van gegevens bij De Boer, *Graaf en grafiek*, bijlage III, 359-363.

²⁴ Het stadsrecht dat enkele Hollandse steden als Haarlem en Delft in de dertiende eeuw hebben ontvangen kent een zinsnede waaruit is op te maken dat het bier op kleine schaal werd geproduceerd door vrouwen. Dit stadsrecht is echter grotendeels overgenomen van 's-Hertogenbosch en stamt uit de twaalfde eeuw. De tekst geeft dus belangrijke informatie over de Bossche brouwsters uit die tijd, maar zeker niet over de Hollandse brouwsters uit latere tijd. Zie Kees van Kruining, 'Recht in de stad. Juridische aspecten van de Delftse stadskeur van 1246' in: idem, J.G. Kruisheer en G. Verhoeven, *Delft, 15 april 1246* (Delft 1996) 68-96, aldaar 69, 78-80; H.P.H. Camps, *De stadsrechten van graaf Willem II van Holland*, 38-39, 42, 70-77.

²⁵ Bennett, *Ale, beer and brewsters*, 10, 145.

²⁶ Van Dekken, *Brouwen, branden en bedienen*, 47-51.

zestiende eeuw – aan het begin van de Nederlandse Opstand – een dieptepunt bereikte was het aandeel van vrouwelijke ondernemers op een hoogtepunt, namelijk 30 procent, om tegen het jaar 1600 te dalen naar bijna nihil, terwijl de bedrijfstak zich toen juist herstelde. Hierin constateert Van Dekken terecht de zuivere schaarbeweging.²⁷ Te Amersfoort was deze verhouding daarentegen precies andersom. Hier volgde het relatieve aandeel van vrouwen vaker – maar niet altijd – de conjuncturele golven. In de jaren zeventig van de veertiende eeuw moet het aantal brouwers hoog zijn geweest vanwege de bloeiende export naar omliggende gewesten en was het aandeel van vrouwen hierin eveneens aanzienlijk. Het derde kwart van de vijftiende eeuw zal zeer waarschijnlijk geen rendabele periode zijn geweest vanwege de langdurige oorlogssituatie tussen Amersfoort en Utrecht, maar het aandeel van vrouwen in de beroepsgroep was toen eveneens laag. Toen in het tweede kwart van de zestiende eeuw een snel toegenomen aantal brouwers actief was, verdwenen de vrouwen juist niet van het toneel, maar grepen zij hun kansen en was het aantal brouwsters weer hoog. In de tweede helft van de zestiende eeuw beleefde de brouwnijverheid in de Eemstad net als in Haarlem een dieptepunt, maar lijken de zelfstandig opererende vrouwen – voor zover we hebben kunnen nagaan – praktisch uit de beroepsgroep te zijn verdwenen om met de wederopbloei rond het jaar 1600 weer een ferm aandeel van ongeveer 18 procent te vormen. De schaarbeweging deed zich te Amersfoort dus alleen voor bij de structurele trend met veranderingen in een eeuw of langer, maar niet bij de kortere, conjuncturele golven van twintig tot dertig jaar.

Van Dekken verklaarde de situatie te Haarlem kundig door te stellen dat in tijden van expansie en bloei van de brouwnijverheid het vooral de mannen (of echt)paren) waren die nieuwe brouwerijen begonnen om te profiteren van de mogelijkheden op de markt. Bij daling van de afzetmogelijkheden gaven deze mannen de bedrijven weer op om zich met andere ambachten een inkomen te genereren. De weduwen in de bedrijfstak gaven vooral leiding aan brouwerijen die al langer bestonden en waren opgericht toen hun mannen nog leefden. Zij hadden een vaste plek op de markt gerealiseerd met continuïteit van afnemers en leveranciers. Deze bedrijven kenden een grotere stabiliteit en continuïteit en bleven bestaan toen de afzet van de bedrijfstak slonk. Het aandeel van de vrouwen in de bedrijfstak nam hierdoor niet absoluut, maar wel relatief toe wanneer het slechter ging met het brouwvak. Deze sluitende verklaring gaat echter niet op voor de ontwikkeling die zich in Amersfoort voordeed, omdat het aandeel van actieve vrouwen vaak juist steeg of daalde met de conjunctuur van de biermarkt. Ook vrouwelijke ondernemers die weduwe waren of werden profiteerden daar van de expansie en bloei van de bierafzet en ook door weduwen geleide bedrijven staakten hun activiteit als de markt kromp.

Brouwende weduwen

De zelfstandige brouwsters die in het onderzoek zijn aangetroffen waren voor het merendeel weduwen die het bedrijf voortzetten nadat hun echtgenoot was overleden. In sommige perioden, zoals het laatste kwart van de vijftiende eeuw en rond 1600 waren het zelfs uitsluitend weduwen. Wanneer de echtgenoot was overleden, waren er voor een weduwe verschillende opties. Soms werd het bedrijf direct of na korte tijd verhuurd of verkocht en ging zij rentenieren. Belie, weduwe van Willem Klaasz Bosch woonde na overlijden van haar man rond 1486 in een huis van derden. Het huis waar zij vroeger met haar man in woonde bleef haar eigendom en werd waarschijnlijk verhuurd. Ze lijkt van renten en inkomsten uit het grondbezit te hebben geleefd. Het brouwersechtpaar Gijsbert Duwer en Wendelmoed had hun

²⁷ Net als in Haarlem lag in Amsterdam het aandeel van zelfstandige brouwsters in dit economisch zware tijdvak vrij hoog. In het jaar 1585 waren er in de IJstad drieëntwintig brouwerijen, waarvan er vijf in handen waren van vrouwen (21,7 procent; Hallema en Emmens, *Bier en zijn brouwers*, 88-89).

brouwketel in 1487 aan Gerrit Duwer, een familielid, verkocht, waarna ze samen gingen rentenieren. Gijsbert bekleedde tot in zijn laatste dagen enkele bestuursfuncties. Ook na overlijden van haar man rond 1493 heeft Wendelmoed van de renten geleefd. Het echtpaar liet vier dochters na, waarvan de oudste met haar man in het ouderlijke huis woonde. Brouwster Digna was nog maar kort weduwe toen ze in 1602 de brouwerseed aflegde. Een jaar later had ze het ambacht opgegeven, maar bleef ze nog jaren lang genieten van inkomsten uit de verhuur van de brouwerij in de Krommestraat op de hoek van Achter het Oude Stadhuis. Emmetje, weduwe van Dirk Bor die in 1602 nog de brouwerseed had afgelegd, verkocht in 1609 alle brouwmiddelen en stopte met het bedrijf. Haar dochter zou later een bierbrouwer trouwen.

Dikwijls werd het bedrijf overgenomen door de kinderen, die er soms al werkten. Hildegond, weduwe van Bertout Willemsz, droeg in 1478 het huis aan de zuidzijde van het Havik met de brouwketel en toebehoren over aan haar dochter Goubrich. Deze dochter was getrouwd met buurjongen Herman Beersz, zelf een brouwerszoon, en samen zetten zij de brouwerij van haar ouders voort. Moeder Hildegond bleef er nog tot in de jaren negentig wonen. Jan Vlug runde samen met zijn moeder Geertruid jaren lang de brouwerij die zijn vader Jan in 1483 had nagelaten. Weduwe Geertruid overleed uiteindelijk pas na 1503, waarna zoon Jan de helft van de brouwerij en ander onroerend goed erfde. Margriet, weduwe van Albert Stevensz, gaf aan haar zoon Tonis een brouwketel, een [hop]hof, een erf in de wijk Breulstraat en land in het Gooi mee als huwelijksgave. Ze behield de lijftocht aan de ketel en het erf. Aan haar andere zoon Evert en zijn vrouw Fie gaf ze het gebruiksrecht van haar woonhuis aan de zuidzijde van de Kortegracht en de brouwketel, waarvoor hij een jaarlijkse vergoeding was verschuldigd. Moeder Margriet zou in een kamer van het huis blijven wonen en de levenslange lijftocht aan de ketel blijven genieten.

Soms werd met de erfgenamen overeengekomen dat de weduwe nog een beperkte tijd mocht doorgaan met het bedrijf, misschien ten behoeve van het genereren van inkomsten of van het zo veel mogelijk aflossen van lopende schulden. Zeger, zoon van Simon Hert, erfde in 1518 het huis met het gehele erf tussen de Hof en de Langegracht, de brouwketel en het brouwgereedschap die zijn vader had nagelaten. De rest van de nalatenschap liet hij aan zijn broer en zusters. Moeder Zomertje mocht nog twee jaar lang van het huis en de brouwmiddelen gebruik maken. Toen Geertruid, weduwe van Alberts Jansz, in 1535 scheidde van haar twee kinderen inzake de vaderlijke nalatenschap, werd bepaald dat zij nog vier jaar van de brouwketel gebruik zou mogen maken zonder hierover aan haar dochter pacht of rente te betalen. Voorwaarde was dat moeder Geertruid het brouwambacht zelf zou moeten uitoefenen en de ketel niet zou verhuren.

Enkele weduwen hertrouwden. Beatrijs Vos was gehuwd met Evert Jansz die brouwer was in de jaren zeventig van de vijftiende eeuw. Wanneer Evert overleed is niet bekend, maar in 1484 blijkt Beatrijs te zijn hertrouwd met Peter Hendriksz. Ze woonden minstens tien jaar in het huis aan de Kortegracht dat Evert Jansz had nagelaten. De brouwketel was reeds in 1484 overgedaan, waaruit we mogen afleiden dat Beatrijs was opgehouden te brouwen. Waar ze met haar tweede man van leefde is onduidelijk, mogelijk van renten uit tuinen en huizen die ze bezaten in en om de stad. Beatrijs had uit haar eerste huwelijk een zoon Herman Evertsz, die met zijn vrouw brouwer was aan de Langegracht en ogenschijnlijk niet leefde van hetgeen hij van zijn ouders had geërfd, maar van wat hij zelf had opgebouwd. Gerbrich was ongeveer 35 jaar oud toen haar man Jacob van Haaften in 1530 overleed. Ze had de lijftocht aan de nalatenschap en zette de brouwerij voort. Ze hertrouwde waarschijnlijk in het jaar 1536 met Jan Lubbertsz de Jonge, die weduwnaar en ook bierbrouwer was, en gingen samen in zijn huis aan de Langegracht wonen. Het andere huis, waarin Jacob was overleden, werd grondig verbouwd en vervolgens verhuurd aan een brouwer. Jan en Gerbrich zijn nog meer dan vijftwintig jaar doorgedaan met brouwen. Wanneer Jan is overleden is niet bekend, maar in

1575 was Gerbrich opnieuw weduwe en verkocht zij de helft van het huis met brouwerij aan de Langegracht, dat op dat moment werd gebruikt door de brouwer Gerrit Robbertsz.

De meeste weduwen gingen gewoon door met het bedrijf en dikwijls jaren lang. Hoe lang precies is wegens gebrek aan gegevens veelal onbekend. Jan Stoep leverde in 1378 bier aan het bisschoppelijke hof. Vanwege zijn overlijden ging Hille het volgende jaar als weduwe door met de hofleveranties. Brouwster Geertruid verloor vermoedelijk al vóór 1486 haar man Herman Evertsz. De brouwerij aan de Langegracht bleef in werking en pas rond het jaar 1500 was zij in staat het vaderlijke erfdeel van haar kinderen in de brouwketel uit te kopen, waardoor deze geheel van haar was. Geertruid heeft het bedrijf dus minstens vijftien jaar zelfstandig voortgezet. Later zou haar zoon Hendrik Hermansz de brouwerij overnemen en mogelijk hielp hij al geruime tijd mee in het bedrijf. Weduwe Ode leefde tegelijkertijd met Geertruid en had haar brouwerij aan het Havik – tegenwoordig huisnummer 43. Haar man Andries Evertsz was uiterlijk in 1482 gestorven en zij brouwde nog in het jaar 1499. Ze heeft als zelfstandig brouwster een lang werkzaam leven gehad. Mechteld Tijmen Dirks had een dochter, dus zal eerder getrouwd zijn geweest. Ze werkte zo lang als zelfstandig brouwster dat de naam van haar overleden man niet in de bronnen is gevonden. Ze was vermoedelijk al in 1478 weduwe en rijk genoeg om borg te zijn voor de verkoop van een schip door haar broer. Uiterlijk in 1483 was zij mede-eigenaar en waarschijnlijk gebruikster van een brouwketel. Later beschikte ze over een geheel eigen ketel en in 1501 droeg ze de helft van haar bezittingen over aan dochter Geertruid, die ze tevens als erfgename benoemde. Mechteld is vermoedelijk twintig jaar of langer zelfstandige brouwster geweest. Lubrich, weduwe van Jordan Gijsbertsz produceerde in 1531, maar ook nog in 1536, dus minstens zes jaar. Lambrich van Bilaar was als weduwe minstens acht jaar actief tussen 1530 en 1537. Anna Gijsberts had haar man Gerrit Willemsz Vastrik al vóór 1596 verloren en legde zelf in 1602 de brouwerseed af. Blijkbaar was zij als zelfstandige brouwster doorgestaan. Ook hun zoon Willem Gerritsz Vastrik was brouwer en had samen met zijn vrouw Geertje een brouwerij in de Krommestraat. De brouwerij van zijn ouders lag aan de Langegracht. Hij heeft dus niet het ouderlijke bedrijf voortgezet, dat immers nog werd uitgebaat door zijn moeder.

Wat in het oog springt is dat weduwen dikwijls minder transacties van goederen en kapitaal deden, dan samen met hun echtgenoten toen die nog in leven waren. Weduwen stootten eerder land en huizen af of verhuurden ze dan dat onroerend goed werd aangekocht om de boedel uit te breiden. De reden kan zijn dat het juridisch werd ontmoedigd om de boedel ingrijpend te veranderen vanwege het belang van de erfgenamen. Weduwen hadden vaak de lijftocht aan het nagelaten goed van hun overleden mannen. De lijftochtbeschikkingen die in de gerechtsboeken voorkomen zijn talrijk. De kinderen en erfgenamen konden hierdoor nog niet van hun erfenis genieten zo lang hun moeder nog leefde. Juridisch gezien was dit bedoeld om de weduwen levensonderhoud te gunnen en te voorkomen dat ze in armoede zouden vervallen. De boedel moest ten behoeve van de erfgenamen wel intact blijven. Het was niet oorbaar dat de weduwe de samenstelling of het karakter van de boedel aanzienlijk wijzigde. Dit ondervond Deliana Reijersdochter, weduwe van Herman Loochsz, die het initiatief had genomen om een brouwoven te laten bouwen in de kelder van het huis waar zij de lijftocht aan had. Ze had bovendien reeds een brouwketel op de oven laten plaatsen. Het huis was echter geërfd door hun zoon Reijer Hermansz die kennelijk heel andere plannen had met het pand. In 1525 tekende hij officieel protest aan bij het stadsbestuur en eiste dat de brouwoven zou worden afgebroken. Het bestuur stelde Reijer in het gelijk met het argument dat moeder Deliana in dit huis nooit eerder had gebrouwen en dat het volgens het lijftochtrecht niet was toegestaan zo maar in een huis uit de nalatenschap een brouwerij te beginnen.

Weduwen zijn uit dit onderzoek allerm minst een kwetsbare groep gebleken. Als brouwsters beschikten ze over een bedrijf en daarnaast vaak nog over onroerend goed en

kapitaalbeleggingen. Als het bedrijf na overlijden van de man werd gestaakt dan was dat doorgaans niet uit noodzaak vanwege een benarde economische situatie, waarbij ze door concurrentie het onderspit dolven. Bij de gestage neergang van de Amersfoortse bedrijfstak in de loop van de vijftiende eeuw steeg juist het absolute en relatieve aantal weduwen. Of weduwen wellicht een lagere productie draaiden dan eerder met hun echtgenoten en dat zij zich wellicht beperkten tot afzet in de eigen stad of directe omgeving, is bij gebrek aan gegevens niet vast te stellen. De enkele gevallen die bekend zijn wijzen op het tegendeel. Wendelmoed, weduwe van Lambert Alerts, kreeg in 1471 een boete omdat zij tot twintig vaten toe had gebrouwen, waar het waarschijnlijk maar een brouwsel van zestien vaten had mogen zijn. Dirkje, weduwe van Jan Kamp, was een ondernemende exportbrouwster en liet haar bier in 1533 per schip naar Naarden vervoeren. Maar deze enkele gevallen hoeven uiteraard niet representatief te zijn voor alle weduwen. In ieder geval waren de meeste weduwen prima in staat zelfstandig het brouwbedrijf voort te zetten, al dan niet met hulp van hun kinderen. Meestal was dit niet voor één of enkele jaren, maar langdurig, soms zelfs twintig jaar of meer. Dit staat in schril contrast met weduwen in de Engelse brouwsector, die na één of twee jaar uit de gilden verdwenen en hun bedrijven lijken te hebben gestaakt. Bij de commercialisering en schaalvergroting in de bedrijfstak behoorden weduwen daar tot de kwetsbare groepen die het eerst ophielden met hun bedrijf. Overigens moet worden opgemerkt dat op sommige plaatsen in Engeland de brouwende weduwen in de vijftiende en zestiende eeuw daarentegen nog in beduidende mate aanwezig waren, zoals in York, Londen en Oxford.²⁸ Voor de periode van de zestiende tot de achttiende eeuw heeft Van Dekken aangetoond dat in Hollandse steden de weduwen het gros van de zelfstandig werkende brouwsters uitmaakten en dat zij potente ondernemers waren die het bedrijf nog jarenlang voortzetten, te Haarlem gemiddeld meer dan zeven jaar. Zij produceerden net zo succesvol als eerder met hun echtgenoten en net zo als hun collega's, soms zelfs beter.²⁹ De analyse van de Amersfoortse brouwsters toont aan dat deze sterke positie van weduwen zich reeds in de vijftiende eeuw aftekende.

We zagen in deze paragraaf dat er vrij veel vrouwen zelfstandig een brouwerij leidden en dat dit slechts bij weinig alleenstaande mannen het geval was. Geheel andersom lag de verhouding als het ging om functies in het stadsbestuur. Regeren was hoofdzakelijk een mannenzaak.

Brouwers in het stadsbestuur

De samenstelling van het stadsbestuur

Het Amersfoortse stadsbestuur bestond sinds de veertiende eeuw uit twee burgemeesters, twaalf schepenen en twaalf raden – het waren allen mannen.³⁰ Het heilige getal twaalf voor de bestuurscolleges van de stad kwam in veel plaatsen voor, vooral binnen het Sticht en Gelre, zoals in Arnhem, Deventer, Kampen, Utrecht en Zutphen. Het ging te Amersfoort om een totaal van zesentwintig magistraatsleden – buiten de schout om gerekend – die jaarlijks op 5 januari werden gekozen. Voor een kleine stad was dit een opvallend omvangrijk bestuur. In

²⁸ Bennett, *Ale, beer and brewers*, 38, 51-52, 75, 96. Voor de verhouding van weduwen in York, Londen en Oxford, idem, 38, 51, 57, 65, 73, 96-97, 117. Volgens Bennett was de perceptie van de weduwen mettertijd veranderd. In de veertiende eeuw hadden weduwen nog het beroep van brouwster 'als vrouw' en oefenden zij in de vijftiende en zestiende eeuw het brouwersambacht uit 'als plaatsvervanger van hun man', idem, 57, 117.

²⁹ Over het aandeel van de weduwen in het totale aantal brouwers en in het aantal zelfstandige brouwsters, Van Dekken, *Brouwen, branden en bedienen*, 49, 54-55, 58, 63. Over hun productie, idem, 68-72. Over het aantal jaren dat weduwen het bedrijf voortzetten, idem, 107-108.

³⁰ Lenselink, 'Politiek en bestuur', 145-153; Van Kalveen, 'Amersfoortse rechtsbronnen', 39-40; Hovy, 'Stedelijke autonomie', 66-70.

Hollandse steden was de magistraat een stuk kleiner en bestond vaak louter uit zeven of acht schepenen, zonder raadslieden. Aangezien alle zesentwintig regenten jaarlijks wisselden, kende Amersfoort een veel grotere participatie van de burgerij dan veel andere steden. Op Dertienavond, de dag voor Driekoningen, kwamen ongeveer vijftig van de ‘voortreffelijkste, rijkste, verstandigste en vreedzaamste’ burgers van de stad op het stadhuis samen, waartoe ze door het zittende bestuur waren opgeroepen. Op deze verkiezingsbijeenkomst moest iedere aanwezige een aardenwerk balletje pakken, waarvan er dertien waren gevuld met een ijzeren teerling. De dertien uitverkorenen kozen vervolgens uit de overige aanwezigen de nieuwe bestuursleden voor het komende jaar. Voor de functies van raad en schepen gold dat die niet twee jaar achter elkaar mochten worden vervuld, maar hooguit om het jaar. Een burgemeester mocht dit ambt slechts één jaar in de vier jaar uitoefenen. Tussendoor mochten zij wel raad of schepen zijn. Deze beperkingen werden in de praktijk trouw nageleefd en slechts bij uitzondering genegeerd. Het zorgde ervoor dat in de Eemstad een vrij hoge roulatie van magistraatsleden was. Amersfoort had geen vroedschap zoals in veel Hollandse steden, waarin de leden voor het leven werden gekozen en niet jaarlijks rouleerden. Het was hier ook niet toegestaan dat magistraatsleden lange tijd achtereen op het bestuurderskussen bleven zitten door jaar in jaar uit de functies van raad en schepen af te wisselen. In Deventer, Kampen en Zutphen gebeurde dit wel en bestond het stadsbestuur jarenlang uit een klik van dezelfde personen.

Amersfoortse regenten kenden een kortere carrière in de magistraat dan in veel andere plaatsen.³¹ Lenselink heeft berekend dat in het decennium van 1436 tot 1446 de bestuurders gemiddeld 1,6 jaar een magistraatsfunctie bekleedden.³² Hoewel de burgemeesters doorgaans al eerder schepenen waren geweest, kwamen er bij de schepenen en meer nog bij de raden veel nieuwelingen voor die nooit eerder een bestuursfunctie hadden gehad. Bij de raden waren jaarlijks negen van de twaalf functionarissen nieuwkomers, bij de schepenen drie van de twaalf. Een deel van de schepenen was eerder raad geweest, waaruit een zekere hiërarchie blijkt. Was iemand ooit schepenen of burgemeester geweest, dan werd hij niet meer tot raad herkozen. In de zestiende eeuw verminderde de mobiliteit van het bestuur aanmerkelijk. In het decennium van 1533 tot 1543 waren bestuurders gemiddeld 2,4 jaar in functie en gemeten over een langere periode van twintig jaar (1524-1543) lag dit gemiddelde op 2,8 jaar. Jaarlijks waren er onder de twaalf raden nog maar vijf nieuwelingen en bij de schepenen nog maar één nieuweling in twee jaar (een halve per jaar). Bestuurders bleven in het tweede kwart van de zestiende eeuw langer in functie, waardoor een hechtere klik ontstond die de regering van de stad in handen had.

In het jaar 1543 heeft keizer Karel V aan Amersfoort een nieuw regime opgelegd, waarbij er voortaan nog slechts acht schepenen zouden zijn, naast een groter getal van zestien raden, opgeteld evenveel magistraatsleden als voor die tijd.³³ Er werd een extra functie van kameraar aan toegevoegd, die verantwoordelijk was voor de stedelijke financiën, een taak die voorheen door een schepenen of raad werd uitgeoefend. De twee burgemeesters bleven gehandhaafd. De bestuurders werden voortaan niet meer door de eigen elite gekozen, maar werden door het Hof van Utrecht en de stadhouder aangesteld. De stad moest flink inleveren

³¹ Te Gent 3,3 jaar, te Dordrecht 10 jaar, te Rotterdam 12 jaar en te Zutphen 14,5 jaar, Blockmans, ‘Mobiliteit in stadsbesturen’. Te Leiden waren de regenten tussen 1340-1420 gemiddeld 3,9 jaar in functie. Tussen 1420-1510 gold een gemiddelde van 4,0 jaar per regent, Van Kan, *Sleutels tot de macht*, 98-100; Brand, *Macht en overwicht*, 49-50. De carrières van de Bossche schepenen waren net als van de Amersfoortse regenten kort: 1,9 jaar in de periode 1450-1499 en 4,1 jaar in de periode 1500-1580. Gerekend per decennium lagen deze cijfers nog lager: 1,2 jaar tussen 1450 en 1459 en 1,9 jaar tussen 1530 en 1539, Schuttelaars, *Heren van de raad*, 232-236.

³² Lenselink, ‘Politiek en bestuur’, 166-171.

³³ Fruin, *Rechtsbronnen kleine steden* I, 311-320; Smit, ‘Politiek en bestuur’, 272-287; Kalveen, ‘Amersfoortse rechtsbronnen’.

op de autonomie die het sinds de veertiende eeuw had genoten. Met de aansluiting bij de Opstand in het jaar 1578 zou overigens de oude vertrouwde samenstelling van de colleges, bestaande uit twee burgemeesters, twaalf schepenen en twaalf raden, opnieuw worden ingevoerd. Door de grotere zeggenschap van de landelijke autoriteiten verstarde de mobiliteit van het stadsbestuur in de tweede helft van de zestiende eeuw nog meer. Steeds vaker werden functionarissen herbenoemd en het verbod op het aanblijven in dezelfde functies raakte in onbruik. Sommige magistraatsleden bleven jaren achtereen schepenen of burgemeester, wat voorheen geen pas had gehad. Overigens trad deze verstarring in de doorstroom van het stadsbestuur ook elders op en vergeleken bij veel andere steden bleef de mobiliteit van het Amersfoortse bestuur tot in de vroegmoderne tijd relatief hoog te noemen.³⁴

Brouwers en de bestuursplicht

De patricische bovenlaag van de laatmiddeleeuwse steden bestond voornamelijk uit grondbezitters (gegoeden, geërfden), kooplieden en rijke ambachtlieden. In slechts enkele steden van de Noordelijke Nederlanden waren ambachtsgilden in de magistraat vertegenwoordigd. Toch wilde dit niet zeggen dat in die steden automatisch ook meer ondernemers op het bestuurderskussen belandden. In 's-Hertogenbosch waar achttien ambachtsgilden als derde lid deel uitmaakten van de bestuurscolleges, bleken de magistraatsleden met een ambachtelijke achtergrond vooral handelaren in bepaalde producten als wollen laken, linnen laken, graan, vis, wijn en allerhande waren (kramers). Producerende ambachtlieden, zoals een bontwerker, een looier, een slager en een smid, kwamen maar weinig voor.³⁵ In een productiestad als Leiden daarentegen waren ambachtsgilden niet toegestaan en mochten beroepsgroepen zich slechts verenigen in religieuze broederschappen. Desondanks was 34 procent van de vroedschapsleden actief in de lakenproductie, 19 procent in de plattelandsnijverheid als steenbakkerij, kalkbranderij of turfgraverij en 6 procent in de bierbrouwerij – soms werden deze beroepen gecombineerd.³⁶

Voor Amersfoort is nog geen onderzoek gedaan naar de beroepen van de regeerders. Op namenlijsten van bestuurders staan in principe geen beroepen vermeld. Om te bepalen in hoeverre bierbrouwers doordrongen tot de magistraat is een steekproef genomen bij de brouwers uit het laatste kwart van de veertiende eeuw en dezelfde periode van de vijftiende eeuw en de zestiende eeuw. Aan de laatste groep, die slechts achttien personen telde, zijn de namen toegevoegd die bekend zijn uit de jaren 1602 en 1603, waardoor een grotere groep van negenendertig personen ontstond. Uit de lijsten van brouwers uit deze drie perioden zijn de mannen afgezonderd, omdat alleen zij in aanmerking kwamen voor bestuursposten. Ook de overleden mannen van brouwende weduwen zijn meegeteld. De resultaten staan in tabel 40.

Tabel 40: **Brouwers in het stadsbestuur**

Periode	Aantal brouwers/ brouwsters	Aantal mannen	Aantal stadsbestuurders onder brouwers	Percentage stadsbestuurders onder brouwers	Gemiddeld aantal jaren per persoon	Aantal personen max 1 jaar
1375-1400	56	48	16	33,3	?	?
1475-1500	59	58	40	69,0	4,7	14
1575-1603	39	39	14	35,9	7,6	5

Van de groep van achtenveertig brouwers die we kennen uit de veertiende eeuw heeft een derde deel zitting gehad in het stadsbestuur. Dit aandeel moet hoger zijn geweest, want uit deze periode zijn de namen van de stadsbestuurders slechts ten dele bekend. Zo ontbreken alle

³⁴ Smit, 'Regentenpatriciaat', 37; idem, 'Amersfoorter Regentenpatriziat', 138-139.

³⁵ Schuttelaars, *Heren van de raad*, 93-106, 315-320.

³⁶ Brand, *Macht en overwicht*, 198-201.

namen van het raadscollege, ontbreekt een groot deel van de namen van schepenen en zijn er nagenoeg geen burgemeesters bekend. Later, in de vijftiende eeuw, bestond 35 procent van de brouwers die zitting hadden in het stadsbestuur uit personen die alleen de functie van raad bekleedden en geen andere. Tellen we dit aandeel bij de groep uit de veertiende eeuw op om het gemis aan raadsfunctionarissen in de archiefbronnen ietwat te compenseren, dan zou in het laatste kwart van de veertiende eeuw bijna de helft (45 procent) van de manlijke brouwers deel hebben gehad aan het stadsbestuur. Dit getal moet worden gezien als een minimum, want van het doen en laten van de brouwers uit dit tijdvak weten we weinig.

In het laatste kwart van de vijftiende eeuw nam tweederde deel van de manlijke brouwers die bekend zijn deel aan het stadsbestuur. Gemiddeld had een brouwer een bestuurlijke carrière van 4,7 jaar, waarmee ze meer ambten bekleedden dan de gemiddelde stadsbestuurder, gemeten naar de bovenstaande cijfers die Lenselink heeft berekend. Toch zat één op de drie brouwers niet langer dan een jaar in de magistratuur.³⁷ Het waren geenszins de kleine en minder welgestelde brouwers die maar korte tijd dienden, maar ondernemers die hun bedrijf op A-locaties langs de grachten hadden, zoals Herman Beersz die meer dan één pand in eigendom had aan het Havik en daarnaast nog meerdere erven in en om de stad bezat. Ook Herman Foijer was slechts eenmaal raad in het bestuur en had een brouwerij aan de Langegracht en diverse andere erven in verschillende wijken. Gerrit Hubertsz was aanzienlijk genoeg om ouderman van het brouwersgilde te zijn, maar deed slechts eenmalig dienst als raad in het stadsbestuur. Er zijn uit deze generatie brouwers meer voorbeelden te noemen van welvarende ondernemers die de stadsregering schuwden. Het demonstreert dat het voor menigeen geen ambitie was om bestuurder te zijn, maar eerder het eenmalig vervullen van een burgerplicht. Weigering van verkiesbaarstelling was immers strafbaar. Voor een ondernemer die een bedrijf moest leiden, was het een zware belasting om mee te regeren. De stadsraad vergaderde minstens twee, maar geregeld drie tot soms zelfs vier keer per week. Het werk in het eigen bedrijf moest hiervoor herhaaldelijk worden onderbroken. Bovendien waren de regeringsfuncties onbezoldigd. Financieel werden de ambachtslieden niet gecompenseerd voor de afwezigheid in hun bedrijven. Het is niet verwonderlijk dat verscheidene brouwers zich pas voor het bestuur lieten paaieren als ze op hogere leeftijd waren, de schaapjes op het droge hadden en gingen rentenieren. Tot die tijd hadden ze hun verplichte verkiesbaarheid effectief weten te excuseren. Willem Willem Aartsz en zijn vrouw IJde schonken in het jaar 1499 hun brouwketel aan het Sint-Barbaraklooster en hielden kennelijk op met het brouwvak. Willem zou vanaf die tijd een aantal malen bestuursfuncties vervullen. Ricout Herman Daamsz brouwde al aan het einde van de vijftiende eeuw, maar werd pas raad in 1529. Hetzelfde gold voor Tijmen Louwenz, die ook al vóór 1500 brouwde, maar pas vanaf 1512 bestuursfuncties bekleedde. Amelrik Evertsz wist de verkiezing minder succesvol af te houden en werd in 1466, 1487 en 1503 tot de burgerplicht geroepen, zij het met grote tussenpozen. De meeste brouwers dienden de politiek evenwel al tijdens hun werkzame leven.

Ondanks dat een ruime hoeveelheid brouwers slechts eenmalig aantrad voor een bestuursfunctie, lag de gemiddelde diensttijd op bijna vijf jaar. Het hoge gemiddelde werd veroorzaakt door vijf brouwers die langer dan tien jaar op het pluche zaten. Jan Zaal werd zelfs vierentwintig keer in het ambt van schepen of burgemeester benoemd, waarbij hij toch naar behoren steeds een jaar uit functie was na een jaar dienst te hebben gedaan. Alleen voor rijke ondernemers was het weggelegd om meerdere jaren deel uit te maken van de stadsregering. Zij hadden voldoende werknemers om het reilen en zeilen van de brouwerij aan

³⁷ In Gent diende 36 procent van de regeerders slechts één jaar, in Dordrecht 26 procent, in Rotterdam 22 procent en in Zutphen 11 procent, Blockmans, 'Mobiliteit in stadsbesturen'. In Leiden verdween ruim 20 procent van de regeerders na één jaar, Van Kan, *Sleutels tot de macht*, 99; Brand, *Macht en overwicht*, 50. In 's-Hertogenbosch bekleedde tussen 1450 en 1500 maar liefst 57 procent van de regeerders slechts eenmalig de functie van schepen; tussen 1500-1579 was dit nog steeds 40 procent, Schuttelaars, *Heren van de raad*, 236-237.

te delegeren en zelf absent te zijn om vergaderingen te bezoeken. Het was zeer aanzienlijk en statusverhogend om stadsbestuurder te zijn en sommigen moeten bewust een carrière in de magistratuur hebben nagestreefd. Zes op de tien brouwers die in het stadsbestuur hebben gediend begonnen als raad – meestal slechts voor één jaar – de overige vier werden direct schepen. Niemand trad onmiddellijk als burgemeester aan. Hiervoor was meer ervaring vereist – hoewel dit in andere steden soms wel voorkwam. Van de vijf personen die een lange bestuurlijke loopbaan zouden hebben van meer dan tien jaar, begonnen twee als raad, twee direct als schepen en een als kameraar (dit kon een raad of schepen zijn).

In het laatste kwart van de zestiende eeuw waren er nog maar één op de drie brouwers die ergens in hun ambachtelijke carrière werden benoemd in een bestuursambt. De kleinere groep die hieraan deelnam, bleef evenwel langer in functie met een gemiddelde van 7,6 jaar. Dit ondanks het feit dat net als vroeger een derde van de brouwers met bestuurservaring slechts één jaar diende om daarna toch vooral weer door te gaan met het particuliere bedrijf thuis. Van de veertien brouwers die zich in dit tijdvak inzetten voor het openbare belang hadden niet minder dan vier personen een loopbaan van minstens vijftien functies. Voordeel voor hen ten opzichte van hun voorouders, was dat het in de zestiende eeuw mogelijk was geworden deze functies een aantal jaren achter elkaar uit te oefenen zonder onderbreking vanwege verplichte pauzes. Zeven op de tien brouwende bestuurders begonnen – en deels eindigden – hun loopbaan ten stadhuis met de positie van raad om bij herbenoeming schepen en eventueel burgemeester te worden. Ook nu was het burgemeestersambt voor geen van de brouwers een startfunctie, maar was bestuurservaring een vereiste. De afname van de participatie van de brouwers in het stadsbestuur had voor een belangrijk deel te maken met een algemene oligarchische trend in de stedelijke besturen van de Nederlanden, waarbij de macht steeds langer in handen kwam van steeds minder families. Steden in de vroegmoderne tijd kenden een veel lagere participatie van burgers dan in de late middeleeuwen. Een andere belangrijke oorzaak van de afnemende burgerparticipatie was de zich ontwikkelende reformatie.³⁸ Vanaf 1580 was het niet langer gewenst dat bestuurders belijdende katholieken waren en werden zo veel mogelijk actieve protestanten in het bestuur opgenomen, maar die werden onder de brouwers maar mondjesmaat gevonden. Dirk Petersz Schaij (Schade) werd tot 1614 een aantal keren benoemd, omdat hij lutheraan was. Looch Woutersz ging in de jaren twintig van de zeventiende eeuw weliswaar regelmatig naar de hervormde kerk, maar schreef zich pas in 1643 officieel in als belijdend lid en is nooit stadsbestuurder geworden. Brouwer Peter Fransz was wel belijdend hervormd, wat hem in staat stelde een bestuurlijke carrière te volgen van bijna dertig jaar, waarbij hij de functies van schepen en burgemeester zonder een jaar onderbreking afwisselde. Leden van katholieke brouwersfamilies als Bosch, Schaij (Schade), Soest, Van Schaik en Van Westrenen verdwenen in de loop van de jaren tachtig van het politieke toneel – op een enkele uitzondering na. Wel mochten sommigen tot het einde van de jaren negentig nog de openbare functies vervullen van gasthuismeester of weesmeester, zoals Jacob Soest Gerritsz en Jan van Westrenen Jansz deden. Als welvarende brouwers bleven zij invloedrijke burgers in de stad.

Besturen in het belang van het eigen brouwvak?

Een flink deel van de Amersfoortse brouwers nam voor kortere of langere tijd zitting in het stadsbestuur. Het is een bewijs dat in deze productiestad ambachtslieden weldegelijk deel uitmaakten van de magistratuur. Omdat Amersfoort kan worden gekenmerkt als bierstad is het interessant om te analyseren of de brouwers ook dominerend in de magistratuur aanwezig

³⁸ Naar de reformatie te Amersfoort en de gevolgen voor patricische families is onderzoek gedaan door J.G. Smit, 'De reformatie van Amersfoort (1579-1625)' in: H. ten Boom e.a. (red.), *Utrechters entre-deux. Stad en Sticht in de eeuw van de reformatie 1520-1620* (Delft 1992) 231-262; idem, 'Magistraat van Amersfoort' en ook idem, 'Regentenpatriciaat'.

waren. Konden zij het stedelijke beleid zodanig naar hun hand zetten dat het hun eigen bedrijfstak diende? Van Delft en Gouda is vastgesteld dat de welvarende brouwers in de zestiende eeuw ongeveer de helft van de bestuurszetels bezetten, waardoor zij zwaar voor hun brouwvak konden lobbyen.³⁹ Om te bepalen of de Amersfoortse situatie hiermee overeenstemt, moeten we weten hoeveel brouwers er gemiddeld per jaar als raad, schepen of burgemeester in het zesentwintig koppen tellende bestuur aanwezig waren, wat in de steekproef is onderzocht (zie bijlage 20). In het laatste kwart van de veertiende eeuw zat er praktisch elk jaar wel een brouwer in het stadsbestuur en in minstens zeven jaren waren dat er twee of drie. Het zijn minimale aantallen wegens het ontbreken van een groot deel van de namen van bestuurders uit die periode. Waarschijnlijk moeten er toentertijd steeds twee tot vier brouwers (8 tot 15 procent) in de magistraat vertegenwoordigd zijn geweest. Hier komt nog bij dat ook de schout in deze periode brouwer van ambacht was. Honderd jaar later waren er in het laatste kwart van de vijftiende eeuw gemiddeld vier brouwers per jaar actief in de stedelijke politiek, met in piekjaren, zoals in 1485 en 1492, zes brouwers. Dit kan nog iets hoger zijn geweest, omdat hier is onderzocht wat de politieke betrokkenheid was bij de brouwers van de generatie 1475 tot 1500. Zo zat er in het jaar 1483 niemand van deze groep in het stadsbestuur, maar wel Peter Grijp waarvan we bewijs hebben dat hij brouwde in het jaar 1470, dat net buiten de steekproef viel, waarom hij niet is meegerekend. Brouwers van vóór 1475 of van na 1500 kunnen in het laatste kwart van de vijftiende eeuw ook in het bestuur hebben gezeten, zoals ook de brouwers uit de steekproef ver vóór en ver na het laatste kwart van de vijftiende eeuw herhaaldelijk op het pluche zaten. Het gemiddelde zal hierdoor maximaal twee personen hoger hebben gelegen dan hier berekend. Het betekent dat van de zesentwintig bestuurlijke posities die per jaar beschikbaar waren eenzevende deel (15 procent) tot bijna eenderde deel (31 procent) werd bezet door brouwers. In de tweede helft van de zestiende eeuw was het aantal brouwers in de stad lager dan ooit tevoren. Tussen 1575 en 1600 zaten er gemiddeld slechts twee brouwers (8 procent) per jaar in de magistraat.

We kunnen concluderen dat er jaar in jaar uit bierbrouwers in het Amersfoortse stadsbestuur waren vertegenwoordigd. Zij waren de politieke afspiegeling van de belangrijkste bedrijfstak van de stad. Zij kunnen echter slechts sporadisch een zwaar stempel hebben gedrukt in het geval er in betreffend jaar zes of maximaal acht brouwers in functie waren. Of hun die zeggenschap zou zijn gegund blijft dan nog maar de vraag, want in het stadsbestuur van Kampen mochten regerende bierbrouwers niet meevergaderen bij zaken die hun bedrijfstak aangingen.⁴⁰ Het is duidelijk dat de verre meerderheid van de zesentwintig koppen tellende Amersfoortse magistraat geen bierbrouwer was, maar zich geneerde met een ander ambacht, met handel of met rentenieren. De brouwers waren weliswaar altijd aanwezig in het stadsbestuur, maar kunnen nauwelijks de stedelijke politiek hebben gedomineerd. Als Amersfoort net als de genoemde Hollandse steden bestuursfuncties met een levenslange ambtstermijn zou hebben gehad, hadden de verhoudingen wellicht anders gelegen. Het relatief open politieke bestel van de Eemstad verhinderde de dominantie van een specifieke belangengroep.

³⁹ Woltjer, 'Hollands stadsbestuur'; Ibelings, 'Economie en politiek', vooral 260-261, 266-267.

⁴⁰ Haze, *Nijverheid, gilden en kleinhandel*, 34.

De welstand der brouwers

Welstand werd in de late middeleeuwen nog in belangrijke mate bepaald door de omvang van het bezit aan onroerende goederen. Het goederenbezit werd door de toenmalige landelijke en stedelijke overheid gebruikt om inwoners bij belastingaanslagen naar vermogen in te delen. Om een indruk te krijgen van de welstand van de Amersfoortse brouwers beperken we ons tot een rudimentaire inventarisatie van het goederenbezit van de brouwers in het laatste kwart van de vijftiende eeuw en tot een vergelijking van de brouwers ten opzichte van andere belastingplichtigen bij de heffing van het emmerengeld, een incidentele stedelijke belasting van de Amersfoortse bevolking, in het jaar 1562. Andere welstandsindicatoren, zoals kapitaalbeleggingen in stedelijke en particuliere renten en de heffingen bij andere belastingen dan het emmerengeld zijn buiten het onderzoek gebleven.⁴¹

Het goederenbezit van de brouwers

Aangezien we bij ons onderzoek meer gegevens hebben verzameld van de generatie bierbrouwers tussen 1475 en 1500 dan van vroegere of latere generaties, is van deze groep een overzicht gemaakt van hun bezit aan onroerende goederen. De belangrijkste bron hiervoor was het oudste gerechtsboek voor transporten van onroerend goed (1478-1502). In een schema is aangegeven hoeveel brouwers een bepaald soort onroerend goed in eigendom hadden. Er zijn geen specificaties gegeven van de waarde van huizen of erven noch van de omvang van percelen en landerijen, uitgedrukt in een oppervlaktemaat. De reden is dat in het transportenboek bij transacties slechts bij uitzondering de verkoopprijzen of oppervlaktematoren van het onroerende goed werden genoteerd. Wat betreft het goederenbezit buiten de stadsvrijheid zouden de registers van de landelijke belasting van het morgengeld uit 1475 uitkomst hebben kunnen bieden, maar het zou een apart onderzoek vergen om hieruit de brouwers te selecteren en dat was binnen ons project niet meer te realiseren. Waarom specificaties van de goederen in de transportboeken ontbreken, is niet duidelijk. Wellicht was het juridisch voldoende dat bij het gerecht de eigenaar van het goed stond geregistreerd en werd het aan de betrokken particulieren overgelaten om af te spreken wat precies bij dit goed hoorde en wat niet. Hetzelfde gold voor de verkoopprijs. Soms werden bedragen genoteerd, maar is het niet helder of dit het gehele aankoopbedrag was of slechts een deel hiervan. De koopprijs werd normaliter niet in één keer betaald, maar werd voldaan middels een jaarlijkse rentebetaling aan de verkopers, waarbij meestal werd aangegeven tegen welke voet de rente kon worden afgelost. Huizen langs de Langegracht gingen in het laatste kwart van de vijftiende eeuw van de hand voor prijzen variërend tussen 60 en 120 gulden. De kopers betaalden vervolgens een jaarrente van ongeveer 4 tot 8 gulden tot ze deze zouden aflossen tegen 'de penning 14', wat inhield een som van veertien maal het rentebedrag. In het laatste kwart van de vijftiende eeuw was te Amersfoort een rentetarief van 'de penning 14' gangbaar, wat omgerekend ruim 7 procent rente betekende. Praktisch was de situatie vaak nog ingewikkelder doordat het aangekochte goed al eerder was bezwaard met leningen van derden die door de vorige eigenaren waren aangegaan. De kopers moesten deze lopende leningen (renten) dan ofwel overnemen of aflossen, waardoor het voor de moderne onderzoeker vaak niet inzichtelijk is wat er uiteindelijk voor een huis of stuk land werd betaald. Door het ontbreken van specificaties geeft het onderstaande schema dan ook slechts een zeer grof inzicht in het goederenbezit van de brouwers.

⁴¹ In enkele stadsrekeningen komen lijsten voor met namen van burgers die stedelijke lijfrenten hadden gekocht, zoals de rekening van 1484 (bnr 1 inv nr 458). Er bestaan bruikbare namenlijsten van belastingplichtigen uit de jaren 1585 en 1604, Van Hoorn-Koster, 'Zo maar een huis', 4.

Tabel 41: **Onroerend goed in eigendom van brouwers (1475-1500)**

Soort onroerend goed	Aantal brouwers	Percentage (N = 59)
Meer huizen en erven in de stad	41	69,5
Tuinen in de stad	9	15,3
[Hop]tuinen om de stad	32	54,2
Aandeel in molens	5	8,5
Landerijen binnen stadsvrijheid	29	49,2
Landerijen in Eemland of elders:	28:	47,5
- Soest en Baarn	- 6	
- Hoogland en Eempolders	- 18	
- Leusden en Woudenberg	- 10	
- Elders	- 1	
Veenderij:	6:	10,2
- Soest	- 3	
- Elders	- 3	

Van de ongeveer zestig brouwers die we uit het laatste kwart van de vijftiende eeuw bij naam kennen hadden twee op de drie naast het woonhuis (met brouwerij) ook nog andere huizen en erven in de stad. Soms had men een half huis of erf in eigendom als kapitaalbelegging (hypothecaire lening), soms ging het om twee of drie kleine huisjes (kamers) in zij- of achterstraten die aan minder bedeelden of mogelijk aan personeel werden verhuurd, en soms ging het om erven voor agrarische doeleinden waar alleen een schuur en hooiberg op stonden. Deze meeste brouwers behoorden duidelijk tot de gegoeden van de stad, de huizenbezitters. De goederen waren lang niet altijd bewust aangekocht, dikwijls waren delen van huizen of percelen door vererving aan iemand toegekomen. Bewust of niet, ze hadden hiermee een vaste bron van inkomsten, die ze jaarlijks in de vorm van huur, pacht en renten ontvingen. Behalve de bebouwde erven hadden diverse brouwers ook een tuin (hof) in de stad, vaak in de stadsuitbreiding, zoals op Bloemendal, in de Hellestraat of in de Haag. Het nut van zo'n tuin zal waarschijnlijk de teelt van fruit zijn geweest. Appels, peren, pruimen, druiven en noten dienden bij de welgestelden om de maaltijd op te sieren of om in het eten te worden verwerkt en zich hiermee te onderscheiden van de minder welgestelden. Verordeningen van het stadsbestuur om diefstal van fruit uit de tuinen van burgers te voorkomen, wijzen op deze bestemming van de stadstuinen. De meeste tuinen lagen evenwel buiten de stadsmuren, vanaf de Koppel bij de Eem aan de westzijde doorlopend over de noordzijde buiten de Bloemendalsepoort en de Kamppoort en verder door tot aan de Glashorst buiten de Sint-Andriespoort aan de oostzijde. De tuinen lagen als het ware als een groene muts over de stad. Ook hier werd wel fruit verbouwd, maar lagen vooral veel hoptuinen. Ruim de helft van de zestig bekende brouwers had één of meer eigen hoptuinen. De hopteelt hielden veel brouwers graag in eigen beheer. Het andere deel van de brouwers betrok de hop blijkbaar van collega's in het vak, van andere plaatselijke hoptelers of van de handel. Buiten de stadspoorten lagen ook de erven met windmolens voor het malen van het graan. Een vijftal brouwers bezat een aandeel in één van de molens, die veelal gedeeld eigendom waren van meerdere burgers samen.

De helft van de brouwers had landbouwgrond rondom de stad. De akkers lagen op de Meent aan de oostzijde, op de Eng aan de zuidwestzijde of in de Horseweide of op de Kruiskamp aan de noordkant. Het bood de brouwers gelegenheid om hun eigen brouwhaver en –gerst te verbouwen. Of ze de velden hiervoor gebruikten is niet zeker, want de bestemming werd in het transportenboek vrijwel nooit vermeld. We weten uit andere bronnen dat veel burgers op deze velden naast haver en gerst vooral rogge zaaiden voor het brood van de bakkers en voor de handel, maar ook als brouwgraan voor het scherbier. Eveneens de helft

van de brouwers had bovendien bouwland dat op een grotere afstand van de stad was gelegen. De meesten ten noorden van de stad op het Hoogland, te Zeldert of elders in de polders ten oosten van de Eem. In de polders hoeven de velden niet per se voor de graanteelt te zijn gebruikt, want hier was ook veel hooiland en weiland voor het grootvee. Ook ten westen van de Eem bij Soest en Baarn hadden brouwers stukken land in eigendom, daar vermoedelijk wel als akkerland. Aan de andere kant van de stad waren de brouwers vooral gegoed te Leusden en enkelen te Woudenberg. Van de groep van ongeveer zestig brouwers had volgens de gebruikte bronnen slechts één persoon land in bezit buiten het Eemland en wel te Barneveld in de Gelderse Vallei, dat door vererving in handen was gekomen.

Bijzondere aandacht verdient nog het bezit aan veengrond waar turf kon worden gestoken als brandstof voor de brouwketels. Slechts drie brouwers bleken veengrond in eigendom te hebben te Soest, het belangrijkste turfwinningengebied in het Eemland, dat een eeuw eerder mede op initiatief van enkele Amersfoortse bierbrouwers was opengelegd. Gerrit Reijersz exploiteerde van de jaren zestig tot in de jaren tachtig een stuk veen achter de Soestereng. Hier lagen ook de 8 morgen veen die collega Gerrit Meeusz vanaf de jaren zeventig in eigendom had. Deze bezat hiernaast nog een stuk veen te Hees. Beide veengronden zou hij in het jaar 1500 aan zijn zoon en brouwer Klaas Gerritsz overdragen, die in de zestiende eeuw de afgraving zou voortzetten ten behoeve van zijn nieuwe brouwerij aan de Langegracht. De derde brouwer en veenexploitant was Willem Aartsz die met zijn vrouw IJde een stuk land bezat in het Dwarsveen te Soest, vermoedelijk bij de Dwarsgracht (Veensloot). Aan dit drietal moeten waarschijnlijk nog twee brouwers worden toegevoegd. Van Peter Grijp weten we dat hij brouwde in 1470 – hij viel daarom buiten de groep brouwers van het laatste kwart van de vijftiende eeuw die hier wordt besproken – en dat hij in de jaren zestig, maar zeer wel mogelijk ook nog later, veenland te Soest bezat. In het jaar 1492 verwierf Geertruid, weduwe van Peter Pijl die brouwer was in 1471, een stuk veen van 1,5 morgen te Soest. Evengoed waren het maar weinig brouwers die de brandstofvoorziening als schakel in de bedrijfskolom aan hun bedrijf hadden toegevoegd. Blijkbaar was het uiteindelijk rendabeler of efficiënter om de turf niet zelf te winnen, maar om dit door aparte exploitanten te laten doen van wie de partijen turf vervolgens werden afgenomen.

We kunnen concluderen dat de meeste brouwers in het laatste kwart van de vijftiende eeuw redelijk welvarend waren als we afgaan op hun bezit aan onroerende goederen. De ruime meerderheid bezat verscheidene huizen of erven in de stad en nagenoeg de helft van de brouwers had agrarisch areaal direct om de stad of rond de dorpen van het Eemland. Bovendien had de helft eigen hoptuinen, wat betekent dat de Amersfoortse brouwers voor een deel in hun behoefte aan brouwgranen en hop konden voorzien. Slechts één op de tien brouwers had de brandstofvoorziening met turf in eigen hand. We moeten ons realiseren dat de minder welvarende brouwers vermoedelijk zijn ondervertegenwoordigd in het onderzoek, maar hun aantal zal in het laatste kwart van de vijftiende eeuw vermoedelijk niet meer dan tien tot twintig zijn geweest. Het zou de conclusie over de welvaart van de brouwers maar weinig afzwakken. Hoe de bezitsverhoudingen van de brouwers in de zestiende eeuw lagen, is niet onderzocht. De groep brouwers uit het laatste kwart van die eeuw is relatief klein en van hen waren geen gegevens uit een transportenboek digitaal beschikbaar, waardoor we nu nog weinig weten over hun goederenbezit. Van de brouwers uit de veertiende eeuw waren überhaupt te weinig gegevens beschikbaar om een zinvolle vergelijking te kunnen maken. Desalniettemin geven de conclusies inzicht in het goederenbezit van een vrij grote groep in de vijftiende eeuw toen het Amersfoortse brouwvak weliswaar tanende was, maar zeker nog van groot sociaaleconomisch belang.

Het emmerengeld

In het jaar 1562 heeft het Amersfoortse stadsbestuur een verplichte heffing aan de bevolking opgelegd dat het emmerengeld werd genoemd. Gezien de naam van deze eenmalige belasting was het doel vermoedelijk de bekostiging van nieuwe brandbestrijdingsmiddelen, zoals wateremmers en ladders. De aanleiding was mogelijk de brand die in april van dat jaar door blikseminslag in de toren van de Sint-Joriskerk was ontstaan.⁴² De schade moet uiteindelijk zijn meegevallen, maar veel mensen hadden meegeholpen om de brand te bedwingen en er waren publieke bestrijdingsmiddelen ingezet. Het stadsbestuur verzocht de inwoners naderhand om de materialen die zij voor het blussen hadden geleend, terug te brengen op het stadhuis. Misschien was aan de oproep te weinig gehoor gegeven en besloot de magistraat dan maar nieuwe middelen te kopen. Het emmerengeld moest ongeveer 200 gulden opleveren. Of het bestuur het geld ook daadwerkelijk heeft kunnen innen weten we niet, want van dat jaar is de stadsrekening verloren gegaan.

Wat wel is overgeleverd zijn de lijsten met namen van de inwoners die voor het emmerengeld werden aangeslagen, waarbij vier tarieven werden gehanteerd.⁴³ De rijksten moesten 21 stuivers betalen, de minder bedeelden 14, 7 of 3,5 stuivers, al naar gelang hun vermogen. De belastinglijsten geven ons een uniek inzicht in de vermogensverdeling van de Amersfoortse bevolking in het derde kwart van de zestiende eeuw. In totaal werden zeshonderd negentien hoofden van huishoudens aangeslagen. Afhankelijk van het gemiddelde aantal personen dat we per huishouden rekenen – viereenhalf of zes personen is gangbaar – ging het om tweeduizend achthonderd of om drieduizend zevenhonderd inwoners. De bevolking telde rond die tijd ongeveer vijfenhalfduizend mensen, dus de heffing belaste de helft tot tweederde deel van de inwoners.⁴⁴ Mogelijk werden alleen degenen aangeslagen die het burgerschap hadden en officiële burgers waren en niet de rest van de bevolking die ingezetenen werden genoemd. Waarschijnlijker is dat alleen het gegoede deel van de inwoners moest meebetalen – los van het burgerschap – en niet het armere deel van de bevolking. In onderstaand schema staat de verdeling van de aangeslagen bevolking over de vier tariefniveaus (zie tabel 42a). Het ongenadige lot wil dat juist over deze periode het laagste aantal bierbrouwers bekend is. De brouwers die we op de namenlijsten hebben gevonden zijn naar woonwijk en belastingtarief in een apart schema gezet (zie tabel 42b).

Tabel 42a: Tarieven en aangeslagenen voor het emmerengeld in 1562

Aanslagtarieven in stuivers	Aantal aangeslagenen	Percentage van totaal (N= 619)
21	8	1,3
14	80	12,9
7	210	33,9
3,5	321	51,9
Totaal	619	100,0

⁴² Van Ingen, 'Geschiedenissen', 107; Van Rootselaar, *Amersfoort II*, 367. Volgens Van Bommel zou de bliksem in de toren van de OLV-kerk zijn ingeslagen, *Beschrijving Amersfoort*, 144.

⁴³ Bnr 12 inv nr 407-1 (1562). Met grote dank aan Dick van Wageningen die van dit archiefstuk een digitaal toegankelijke transcriptie heeft gemaakt.

⁴⁴ Voor de bevolkingscijfers en grootte van een huishouden: Snieder, 'Stad en bevolking', 85; Rommes, 'Stad en bevolking', 230.

Tabel 42b: **Brouwers (en hun vaders) aangeslagen voor het emmerengeld in 1562**

Naam brouwer	Wijk	Aanslag in stuivers	Naam vader	Wijk vader	Aanslag vader in stuivers
Peter Meinsz van Westrenen	Breul	21			
Gijsbert Albertsz	Krommestraat	14			
Aart Louwe Aartsz	Buiten de Rodetoren	14			
Gerrit van Schaik	Breul	14			
Willem Bosch van Wede de Jonge	Breul	7	Willem Bosch de Oude	Krommestraat	7
Jan Lubbertsz de Jonge	Breul	7			
Gerrit van Westrenen Hendriksz	Krommestraat	7			
Jan van Westrenen Jansz	Langestraat	7	Jan van Westrenen	Breul	21
Peter Fransz	?	?	Frans Meinsz	Krommestraat	14
Gerrit van Rijn Hendriksz	?	?	Hendrik van Rijn	Langestraat	14
Jan Nagel Rijksz	?	?	Rijk Nagel	Langestraat	7

De acht brouwers die rond het jaar 1562 werkzaam waren en op de lijst voorkwamen werden aangeslagen voor 7, 14 of 21 stuivers en behoorden hiermee tot het rijkste kwart of derdedeel van de bevolking. De helft van alle aangeslagen inwoners betaalde een lager tarief van 3,5 stuivers. Drie brouwers waren in het jaar 1562 waarschijnlijk nog te jong en kwamen niet op de belastinglijsten voor, maar wel hun vaders en ook die behoorden tot dit rijkste deel van de bewoners. De brouwers Gijsbert Albertsz, Aart Louwe en Gerrit van Schaik en de vaders van de brouwers Peter Fransz en Gerrit van Rijn behoorden zelfs tot de 7 tot 9 procent rijksten van de stad. Peter Meinsz van Westrenen en de vader van brouwer Jan van Westrenen Jansz vielen in de hoogste vermogensklasse, waartoe slechts een stuk of tien huishoudens in de stad konden worden gerekend. Het bewijs dat Peter Meinsz werkelijk een bierbrouwer was, is helaas fragiel.

Brouwende families?

Ruim de helft van de Amersfoortse brouwers had als achternaam een geslachtsnaam. Hier zaten namen van patriciërsfamilies bij die lokaal heel bekend zijn geworden, doordat zij eeuwen lang tot de regerende elite van de stad behoorden, zoals Van Belaar, Bot, Botter, Van Liendert, Van Schaik, Soest en Van Westrenen. In deze paragraaf willen we analyseren of er ook typische brouwersdynastieën waren die generatie op generatie brouwers leverden. Bij brouwers die een patroniem als achternaam hadden is dit lastig vast te stellen omdat in principe de achternaam van vader op zoon wisselde en er alleen met veel genealogische kennis een doorgaande lijn kan worden getraceerd. We hebben er daarom voor gekozen om te bepalen in hoeverre de brouwers met een geslachtsnaam het brouwersambacht doorgaven aan hun kinderen. Zij vormen immers de ruime helft van de totale groep. In onderstaand schema zijn de geslachtsnamen weergegeven waarvan in het totaal van alle generaties drie keer of vaker een brouwer voorkwam. Omdat de geslachten per generatie zijn geturfd bevat het

schema enkele dubbeltellingen van brouwers die in meer dan één generatie werkzaam waren en daardoor meer dan één keer zijn geteld (bij het subtotaal aangegeven met –x).

Tabel 43: **Geslachtsnamen van brouwers**

Geslachtsnamen die 3x of vaker voorkwamen	1375-1400	1425-1450	1450-1475	1475-1500	1500-1525	1525-1550	1550-1575	1575-1600	1602-1603	Totaal
Van Bilaar				1		2				3
Bosch		1	1	1		1	1	1	1	7-2
Bot	1	3		1		1				6
Botter	1	1				3				5
Duwer	1			2	1					4
Van Emiklaar	1				1	1				3
Van Haaften			1		1	1				3
Hagenouwe	1					2				3
Van Hees	1				1	1				3
Van Liendert			1	1	1					3
Moij				2		1				3
Pijl		1	1		1	2				5
Schajj (Schade)									4	4
Van Schaik (Schadewijk)		1		1		3	1	1		7
Soest	1			2		2		1		6
Spruit		1	1	1		2				5
Staal		1	2							3
Taatse	2	2								4
Vlug		1		1	1	2				5
Vos			1	1	2	1				5
Van Westrenen				1	1	2	3	1		8-3

Er waren ongeveer twintig geslachten met een vaste geslachtsnaam in Amersfoort die tussen het laatste kwart van de veertiende eeuw en het begin van de zeventiende eeuw drie brouwers of meer onder hun leden kenden. Bij eenderde deel van deze geslachten bleef het ook bij drie personen en niet meer. Wat gelijk in het oog springt is dat geen enkel geslacht ononderbroken brouwers heeft geleverd over deze periode van ruim twee eeuwen. Sommige geslachten bemoeiden zich ogenschijnlijk alleen in de veertiende en vijftiende eeuw met het brouwbedrijf, zoals Staal en Taatse, hoewel dit bij het laatste geslacht anders bleek te liggen, zoals we hieronder zullen zien. Andere stapten hier juist laat in, zoals de geslachten Van Bilaar en Van Westrenen vanaf het laatste kwart van de vijftiende eeuw en het geslacht Schajj (Schade) zelfs pas vanaf het begin van de zeventiende eeuw. De aantallen brouwers die in de geslachten werden aangetroffen waren laag met drie tot maximaal zeven personen, wanneer we rekening houden met dubbeltellingen. Hieruit blijkt dat er geen geslachten waren die met hun rijkdom louter konden steunen op de bierbrouwerij. Bovendien konden het binnen hetzelfde geslacht nog verschillende families zijn die zich met de brouwerij bezig hielden. Onder de geslachtsnaam Van Westrenen gingen verschillende families schuil, die zich onder meer onderscheidten met verschillende zegels. Zo hadden Lambert van Westrenen, Jan van Westrenen Jansz en ook de nazaten van Hendrik Gerritsz van Westrenen een ring met drie lelies in hun wapen. Peter Meinsz van Westrenen had daarentegen een leeuw op zijn zegel en behoorde tot een andere familie. De beide brouwers Jan en Evert Taatse uit het laatste kwart van de veertiende eeuw, mogelijk vader en zoon, voerden op hun zegel drie ringen en een hamer. Gerrit Taatse, die brouwer was in de jaren dertig van de vijftiende eeuw, was waarschijnlijk familie van genoemde Jan en Evert, want in zijn wapenschild waren eveneens drie ringen zij het met een kruisje met een ster in plaats van een hamer. Zijn tijdgenoot en

collega-brouwer Looch Lubbertsz Taatse had daarentegen een zegel met twee lelies en een ring en moet van een andere familietak van de Taatsens zijn geweest.

Met deze tak van Looch Taatse was iets bijzonders aan de hand ten aanzien van hun geslachtsnaam. Looch was vermoedelijk een zoon van Lubbert Taatse die enkele malen vóór en na het jaar 1400 stadsbestuurder was en hetzelfde zegel voerde, van wie we echter niet weten of hij brouwde. Looch moet een zoon hebben gehad die Herman Loochsz heette en bierbrouwer was in de jaren tachtig van de vijftiende eeuw. Hij woonde met zijn vrouw in een muurhuis bij de Havikerpoort en had zijn bedrijf aan de Langegracht. In de jaren tachtig en negentig was hij meermaals schepen in het stadsbestuur waarbij hij een zelfde zegel hanteerde als zijn vader en grootvader. Hij had een oudere broer die Lubbert Loochsz Taatse heette en een huis had aan de noordzijde van de Krommestraat, dat misschien het ouderlijke huis is geweest. Of deze Lubbert brouwde is niet bekend, maar hij was schepen in 1466 en had het genoemde wapenschild als zegel. Na overlijden van Lubbert was dit huis, waarschijnlijk via vererving, tijdelijk in handen gekomen van Herman en zijn vrouw Deliana, wat hun familierelatie onderstreept. Frappant is echter dat Herman niet onder zijn geslachtsnaam Taatse voorkwam in de stedelijke administratie. Herman kreeg twee zoons van wie Reijer Hermansz rond het jaar 1530 brouwer was en Looch Hermansz rond 1540 stadsbestuurder was met hetzelfde familiewapen als zijn voorvaderen. Ook bij de vermeldingen van deze zoons in de stedelijke documenten ontbrak hun familienaam Taatse. In het bovengegeven schema zijn er daardoor geen leden van het geslacht Taatse opgenomen voor de tweede helft van de vijftiende eeuw en de eerste helft van de zestiende eeuw, terwijl er met Looch, Herman en Reijer toch drie brouwende generaties op rij zijn geweest.

Wanneer we wat nader inzoomen op het schema dan zien we dat het brouwersambacht meestal hooguit drie generaties achter elkaar werd uitgeoefend, al dan niet met vererving van de brouwerij. Het brouwersechtpaar Gerrit Bierdranker en Geertruid kreeg twee dochters, Geertruid en Mechteld, die samen de brouwketel van hun ouders erfden. Beide dochters gingen samen met hun echtgenoten door met het brouwvak en maakten gedeeld gebruik van de ouderlijke ketel. Dochter Geertruid trouwde in het jaar 1459 op huwelijkse voorwaarden met Arend Moij († 1499), zoon van Albert Arendsz en Beatrijs Moij. Arend gebruikte de familienaam van moederszijde, wat in die tijd meer voorkwam. Of de schoonouders samen ook al brouwden is ons niet bekend. In ieder geval brouwde schoonmoeder Beatrijs als weduwe vanaf het jaar 1479, toen ze een halve brouwketel gebruikte, en nog in 1485 toen ze een gehele ketel verwierf. Ook Arend Moij en zijn vrouw Geertruid gebruikten aanvankelijk de halve ketel van Geertruids ouders, waarvan de andere helft in eigendom was van haar zuster Mechteld, die was getrouwd met Antonis Hubertsz. Later hadden Arend en Geertruid een eigen ketel, die ze in 1498 aan het einde van hun werkzame leven verkochten aan Jan Zaal. Een jaar daarna overleed Arend. Het ambacht werd waarschijnlijk overgenomen door hun zoon Luman Arendsz Moij († 1531). Althans, toen hij overleed zat er in zijn nalatenschap een grote ketel waarmee scherbier werd gebrouwen, wat echter eerder wijst op een kleine productie voor lokale afzet dan op export buiten de stad. Luman trouwde met Beieraat, dochter van Willem Evertsz en Sofie en zuster van de brouwer Willem (II) Evertz, die al eerder de revue passeerde. Luman en Beieraat gingen samenwonen in een huis van haar ouders aan de zuidzijde van het Havik. Hun zoon Albert erfde het huis en bleef er wonen met zijn vrouw Kunera, waarschijnlijk afkomstig uit Bunschoten, met wie hij in 1516 was getrouwd. Na haar overlijden hertrouwde hij met Belie, een dochter van brouwer Jacob Soest. Of dit echtpaar net als hun ouders brouwde is ons niet bekend. Zeker is dat Albert een dochter Anna naliet die op volwassen leeftijd juridisch nog als onmondig gold en mogelijk verstandelijk gehandicapt was. Waarschijnlijk is het brouwersbestaan bij haar of bij haar vader Albert tot een einde gekomen en hebben uiteindelijk drie generaties op rij zich met

bierbrouwen onderhouden. Opvallend was dat de brouwerij ook via dochters werd doorgegeven, zoals eerder dit hoofdstuk in het deel over bierbrouwsters aan de orde kwam.

In het geval van de brouwers genaamd Willem Bosch lijkt er een doorgaande lijn van vier generaties te lopen, maar dat bleek schijn. Een brouwer Willem woonde in de vijftiende eeuw met zijn vrouw Belie in de Mooierstraat net achter het hoekhuis aan de zuidzijde Kortegracht. Hij werd doorgaans Willem Brouwer genoemd, wat naar wij aannemen op zijn ambacht sloeg. In sommige teksten droeg hij het patroniem Klaasz of de familienaam Bosch, waardoor hij waarschijnlijk dezelfde persoon was als Willem Klaasz Bosch die in 1436 het burgerschap kreeg, als Willem Klaasz die in 1437 raad in het stadsbestuur was en als Willem Klaasz van wie in het jaar 1438 bier in beslag werd genomen vanwege een tijdelijk exportverbod.⁴⁵ De toenames Bosch, Brouwer en Klaasz werden in de bronteksten afwisselend gebruikt, maar zelden in combinatie. Mogelijk liet Willem zich Brouwer of Klaasz noemen om hem te onderscheiden van een andere Willem Bosch die rond 1480 in het stadsbestuur zat, mogelijk een neefje. Willem en Belie kregen vier kinderen: Klaas Bosch, Willem Brouwer, die priester en kanunnik te Amersfoort werd, Liesbet en Stijn. De beide dochters lijken niet te zijn getrouwd. Stijn schonk een deel van de nalatenschap van haar ouders aan goede doelen en stichtte een vicarie op een altaar in de Sint-Joriskerk voor het zielenheil van haar familie. Haar broer Klaas trouwde met een Liesbet en zette het beroep van vader voort. Mogelijk had hij een dochter Nies, maar de brouwerij werd aan derden verhuurd, dus vermoedelijk werd het bedrijf niet aan kinderen doorgegeven en hield het brouwersambacht in deze familie na twee generaties op te bestaan.

Toch was er in de tweede helft van de zestiende eeuw wederom een Willem Brouwer, die voluit Willem Willemsz Bosch van Wede heette en bierbrouwer was aan de zuidzijde van de Langegracht. Hij was mogelijk een achterneefje van de zojuist beschreven Klaas Bosch.⁴⁶ Deze Willem trouwde met Aleid, een dochter van brouwer Evert van Schaik. Willem overleed in het jaar 1588 of even daarvoor. Willem en Aleid kregen vier kinderen: Hendrikje, Anna, Aart en Jacob. Nadat ook hun moeder was overleden verkochten zij als erfgenamen in het jaar 1594 de brouwerij van hun ouders. Onder de brouwers die in het jaar 1602 de eed aflegden bevond zich opnieuw een Willem Willemsz Bosch. Een jaar later was hij officier van het brouwersgilde. Hij was getrouwd met Margriet Peters en was in die tijd een brouwerij begonnen in de Krommestraat op de hoek van de Marktgang, die later in de zeventiende eeuw de naam De Kroon zou krijgen. Deze Willem was geen zoon van de zojuist genoemde Willem Bosch van Wede, want die had geen zoon die Willem heette. Diens zuster Aaltje, gehuwd met Gerrit Albertsz van Hoorn, had wel een zoon Willem die ook Willem Bosch werd genoemd. Misschien stamde brouwer Willem echter uit een heel andere tak onder de naam Bosch. Er woonde in de Krommestraat een bakker Willem Bosch, gehuwd met ene Aaltje. Zij hadden ook een zoon die Willem heette. Afijn, wie zijn ouders ook waren, duidelijk is dat er geen doorgaande opvolgingslijn was tussen de brouwers Willem Bosch en zijn zoon Klaas Bosch uit de vijftiende en begin zestiende eeuw en de beide brouwers Willem Bosch van later in de zestiende en begin zeventiende eeuw, die vermoedelijk evenmin nauw aan elkaar verwant waren.

Uit beschreven voorbeelden blijkt duidelijk dat het een hele puzzel is om aan de hand van de gebruikte bronnen verwantschap aan te tonen, wat nodig is om te bepalen in hoeverre het beroep van brouwer van generatie op generatie werd doorgegeven. Gericht genealogisch

⁴⁵ Of de vader van Willem brouwer was, weten we niet. Over het eerste kwart van de vijftiende eeuw zijn geen namen bekend en onder de brouwers uit het laatste kwart van de veertiende eeuw is er niemand die Klaas Bosch heette. Mogelijk had Willem wel een broer Gerrit Klaasz Bosch die eveneens bierbrouwer was.

⁴⁶ Deze Willem Bosch was een zoon van Willem Gerritsz Bosch (gehuwd met Aleid Louwen) die de zoon was van brouwer Gerrit Klaasz Bosch, mogelijk een broer van brouwer Willem Klaasz Bosch. Deze verwantschap kan echter niet met zekerheid worden aangetoond.

onderzoek met behulp van de namenlijst met brouwers van deze studie zou wellicht nog enkele erfopvolgingslijnen van drie of meer generaties brouwers kunnen onthullen. De familie Van Schaik zou interessant zijn, omdat onder deze naam verscheidene brouwers zijn aangetroffen en een familietak het huis met brouwerij De Drie Ringen aan de Kortegracht mogelijk een eeuw of langer in eigendom heeft gehad.⁴⁷ Ook de vererving via de dochters verdient hierbij speciale aandacht. Uit verscheidene voorbeelden uit de laatste twee hoofdstukken is gebleken dat ook dochters de brouwerij van hun ouders erfden en bij hun huwelijk inbrachten en dat meerdere dochters van brouwers trouwden met zoons van brouwers. Het onderling trouwen tussen brouwersfamilies mag geen verbazing wekken. Amersfoort was immers een kleine stad, dus de vijver waaruit een partner kon worden gevist was beperkt van omvang. Bovendien behoorden de meeste brouwersfamilies tot de gegoede burgerij en waren zij vaak burens aan dezelfde grachten. De vaders zaten geregeld samen in de magistraat of in de besturen van instellingen, waren lid van dezelfde broederschappen en vergaderden, aten en dronken regelmatig met elkaar in het brouwersgilde. Lastig bij genealogisch onderzoek is alleen dat vrouwen in de bronnen vaak slechts met hun voornaam staan vermeld, zodat we niet weten uit welke familie zij kwamen.

Er lijkt te Amersfoort tussen de veertiende en zestiende eeuw nog geen sprake te zijn geweest van een machtsconcentratie van bepaalde families in het brouwbedrijf. Van Utrecht is aangetoond dat in de zeventiende eeuw leden van de families Van Wijkersloot, Uyttenbogaert, Verriet en Van Bijleveld meerdere brouwerijen tegelijkertijd in handen hadden. De laatste familie bezat bovendien enkele brouwerijen in dorpen op het Utrechtse platteland. Door renderende brouwerijen te exploiteren en noodlijdende brouwerijen te sluiten konden ze het aanbod op de markt sterk beïnvloeden.⁴⁸ Dergelijke machtsverklonteringingen zijn in de Eemstad niet aangetoond. Weliswaar waren er vier telgen van de familie Schaij (Schade) die rond het jaar 1600 tegelijkertijd brouwers waren, maar een nauwe verwantschap moet nog worden bewezen en vóór die tijd zijn er geen brouwers met deze geslachtsnaam aangetroffen. Daarbij komt dat het aantal brouwers steeds dermate groot was dat er nauwelijks sprake kon zijn van een machtsconcentratie als er drie of vier brouwers nauw verwant waren. Voorts is het niet met zekerheid vast te stellen of een brouwersechtpaar over meer dan één brouwerij beschikte. Dat zou bijvoorbeeld het geval kunnen zijn bij Gerrit Reijersz en Gerrit Meeusz die beiden in het laatste kwart van de vijftiende eeuw huizen bezaten aan de noordzijde en aan de zuidzijde van de Kortegracht en in de Mooierstraat als zijstraat van deze gracht. We weten alleen niet of in al deze huizen brouwerijen waren gevestigd. De locaties waren hiervoor toch uitermate geschikt.

Een interessante kwestie is ten slotte of de bierbrouwerij als inkomstenbron kon leiden tot sociale stijging van een geslacht. Omdat het überhaupt een hachelijke onderneming bleek om verwantschappen tussen generaties vast te stellen, was het evenzeer moeilijk te achterhalen of de kinderen van een brouwersgezin er in welstand beter voor stonden dan hun grootouders. Er was nog te weinig informatie van de opeenvolgende generaties om verschillen in welstand of sociaal aanzien op waarde te kunnen schatten. Weliswaar zijn er verscheidene voorbeelden te vinden van echtparen die als brouwers begonnen met het huren van een ketel en bedrijfsruimte van derden en later voldoende kapitaal hadden voor een eigen brouwerij. Maar steeds waren ook hun ouders al welgesteld, wat blijkt uit hun goederenbezit in de stad of posities in de magistraat. Hier is dan eerder sprake van bestendiging of versterking van een

⁴⁷ Mogelijk liep er een verwantschapslijn van Gerrit van Schaik, die in het laatste kwart van de vijftiende eeuw met zijn vrouw Bertraat brouwde aan de Kortegracht bij de latere Drieringensteeg, naar Jacob van Schaik Gerritsz die rond 1530 brouwer was, tot Gerrit van Schaik die brouwde in het derde kwart van de zestiende eeuw en bevelhebber was van het brouwersgilde en Jan van Schaik Gerritsz die eveneens in de zestiende eeuw brouwde.

⁴⁸ Volkers, *Wandelen over de bierkaai*, 57-58.

bepaalde welstand van het geslacht dan een stijging en de bierbrouwerij bleek hiervoor een rendabel middel.

We kunnen concluderen dat er in enkele tientallen vooraanstaande Amersfoortse families echtparen waren die zich bedropen met het brouwen van bier. Ze wisten hiermee welvaart te genereren die paste bij de status van hun familie. Dikwijls erfden hun kinderen de brouwerij, maar niet altijd namen die het brouwen als beroep over. Ze verkochten dan de ouderlijke brouwerij aan derden. Andere kinderen bouwden een bestaan op met zelf verworven brouwmiddelen omdat hun ouders, of de langstlevende van de twee, tot op hoge leeftijd de brouwerij zelf uitbaatten. Er zijn meerdere voorbeelden van zoons of dochters die net als hun ouders leefden van de bierbrouwerij, maar meestal zette het ambacht zich maar één of twee generaties voort. De bierbrouwerij was maar één van de wegen om in het levensonderhoud te voorzien of het vermogen van de familie uit te breiden. Het waren overwegend lieden uit de welgestelde families die er voor kozen om een (huur)brouwerij te beginnen en om die later dikwijls weer van de hand te doen als ze financieel binnen waren. De bierbrouwerij was in laatmiddeleeuws Amersfoort niet een bedrijf waar een geslacht generaties lang met zijn kapitaal in vast zat. Het was meer een vlottende onderneming waar elke generatie voor kon kiezen of niet.